

DIPLOMADOLGOZAT

CSIZMADIA MARGIT
Neveléstudomány MSc

Kaposvár
2023.

Magyar Agrár - és Élettudományi Egyetem
Kaposvári Campus
Neveléstudomány MSc szak

**Az irodalmi népmese
lehetséges helye az oktatásban**

Dr. Gombos Péter PhD
tanszékvezető, egyetemi docens

Csizmadia Margit

DKV8KU

levelező

Neveléstudományi Intézet

Kaposvár

2023

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék.....	3
Bevezetés.....	4
A mesék típusai	6
A népmese	10
A népmese fogalma	11
A népmese típusai és a műmesék	13
Kriza János és Benedek Elek munkásságának összehasonlítása	16
Kriza János mesegyűjtése.....	17
Benedek Elek mesegyűjtése – kapcsolata Krizával.....	19
A népmese és a műmese különbözőségei.....	23
Mesék különböző korosztályok számára.....	30
Műmesék a közoktatásban.....	32
Műmesék az óvodában	32
Műmesék az általános iskola alsó tagozatán	34
Műmesék az általános iskola felső tagozatán	36
Műmesék a középfokú oktatásban.....	36
Műmesék középiskolásoknak és felnőtteknek.....	37
Műmesék feldolgozásának lehetőségei óvodákban, általános iskolákban és középiskolákban	40
Összegzés	41
Irodalomjegyzék.....	43

Bevezetés

„A mesékben minden benne van: minden, ami volt, van és lehetne.”

(Boldizsár Ildikó)

A bevezető idézet Boldizsár Ildikótól, magyar pszichológustól, mesekutatótól, meseterapeutától származik. Boldizsár Ildikó munkássága a mesékről szól. Foglalkozik a mesék gyógyító erejével, a népmesék világszemléletével, a magyar népmesék sámánisztikus elemeivel, a mesék szimbolikájával, a mesék beavató erejével, a meseterápia gyakorlatával: minden korosztály esetében. Az embereket gyógyítja a meséivel óvodáskortól felnőttkorig. Boldizsár Ildikó nemcsak népmeséket használ a terápiái során, hanem (irodalmi) műmeséket is.

Diplomadolgozatomban az irodalmi népmese fogalmáról, jelentőségéről, mai fontosságáról és lehetséges helyéről az oktatásban írom. Dolgozatomban megpróbálom a mesét, a mese történetét, a nagy népmeseírók munkásságát bemutatni, összehasonlítani. Kitérek a népmese és az irodalmi népmese közötti különbségekre. Úgy vélem, hogy a mesének mindig is helye lesz a gyermekek életében. Az irodalmi népmese egy kicsit kötetlenebb és emészthetőbb a gyermekek számára a népmeséhez képest, ugyanakkor más téren – elsősorban néprajzi, illetve didaktikai szempontból – vannak gyengeségei is. A műfaj, illetve szerepének vizsgálata ezért is indokolt.

A mese szükséges a fantáziavilág gazdagodásához, hogy a gyerekek képzelőereje kifejlődjön, alakuljon, és ne legyen sivár és egyhangú a képzeletük. Mert a megértéshez (szövegértéshez) is szükségük van képekre, elengedhetetlen, hogy el tudjanak képzelni dolgokat, történeteket. Nem mellesleg a mesélés képességét is tovább fogják adni gyermekeiknek, unokáiknak. Önbizalomerősítő hatása is van a meséknek, mert az „elképzelni sem tudom”-ból megérkeznek a „képes vagyok rá” állapotba. A mesélés egy bizonyos megélés, „élés”.

Mert a mese maga az élet, a valóság, egyfajta varázslatos kabátba bújtatva. A hagyományok, értékek folyamatos tovább adományozása. A népmese pont ezért jött létre, hogy elbeszélje az ősök történetét, az élet ügyes-bajos dolgait. (Bajzáth, 2015.)

Alapjában véve olvasó embernek tartom magam. Ez azt jelenti, hogy folyamatosan, mindig olvasok valamit. Azóta, hogy tudok olvasni, mindig könyv volt és van a kezemben, a táskámban, az ágyam mellett. Kezdetben mindent olvastam. Először azokat a könyveket, amelyek az édesanyám könyvespolcain voltak, majd kialakult a saját érdeklődési köröm, és az odatartozó könyveket keresem, kutatom, olvasom. Gyermekkoromban rengeteg mesét olvastam, de a műmeséket valamiért nem szerettem. Azokat sem, amelyeket az iskolában az olvasókönyvekből

vagy irodalomkönyvekből ismertem meg. Fiatal felnőtt koromban kezdtem csak megérteni a művésék lényegét.

A dolgozat azzal is foglalkozik, hogy napjainkban az irodalmi művésék milyen mennyiségben találhatók meg az oktatás különböző területein, és kik azok a szerzők, akiknek a művei a leggyakrabban előfordulnak a tankönyvekben és a pedagógusokat segítő szakirodalmakban, a kerettantervekben, a helyi tantervekben.

A mesék típusai

A mesék világában a tipológiai kategorizálás nem problémamentes. Az irodalomtudomány műfajként kezeli, de általában nem, vagy csak nagyon keveset foglalkozik vele. Vélhetően azért is, mert a lezárt művekkel lehet irodalomtudományos értelemben érdemben foglalkozni, melyek a szerzői törekvéseknek megfelelően tudatosan szerkesztettek, és a legtöbb esetben van egy jóváhagyott, érvényesnek tekinthető végső szövegváltozat. A mese azonban nem ilyen, mert egy mesének számtalan változata lehet, amely még az egyéb népi műfajokhoz képest (ballada, népdal stb.) is feltűnő különbség. Ráadásul a szóbeliség kultúrájának megfelelően ugyanaz a mesélő is gyakran változtat ugyanazon a mesén létrehozva így mesevariánsok sokaságát. „Ha pedig más meséli tovább, még nagyobb lesz a két szöveg közötti különbség. A szomszéd faluban annál is nagyobb. Minél távolabb kerülünk az első mesélőnktől, annál távolabb esik egymástól a két szövegvariáns, sőt a mese szerkezete is változik, de még a története is.” (Kárpáti P. 2013: 1171)

Ebből következik, hogy egy mesét nem lehet lejegyezni véglegesen, csak az egyik megvalósulását, esetleg a tartalmát, de már az sem hiteles, hiszen eredetileg nem válik külön a meséléstől a tartalom, amely a történetvázsal és a benne rejlő problémával együtt határozza meg a mesetípust. Tehát a mese prózai műfaj, amelynek előadásmódja alapvetően szóbeli, ezért sok szövegvariánsa lehet. A cselekménye csodás elemekkel tarkított, mind a tetteket, mind a szereplők tulajdonságait tekintve, de ennek a hallgatóság tudatában van, és eleve fikciónak tekinti, amely valamilyen tanulságot tartalmaz, és nem utolsósorban (sőt!) funkciója a szórakoztatás is (Kárpáti P. 2013.). Technikailag minden mesének tekinthető, ami az Aarne–Thompson–Uther-féle mesekatalógus valamely típusához vagy azok valamely kombinációjához tartozik. Ebben a katalógusban 2400 mesetípus van, amelyhez több százezer szövegvariáns rendelhető. Ebből csak a magyar mesekorpusz mintegy húszezerre tehető (Szegedi I. 2017).

A mesekatalógusok legnagyobb haszna az, hogy összehasonlíthatóvá váltak a nemzetközi mesekincsek, feltárhatóvá a szerkezeti sajátosságok. Továbbá láthatóvá válnak azok a tulajdonságok vagy konkrét mesetípusok, amelyek nemzetközileg elterjedtek lettek, vagy éppen megmaradt egy adott területi régió sajátosságának. A Magyar Népmesekatalógus (1987–1990) kötetei még a nemzetközi katalógusnál is árnyaltabb tipológiai rendszert mutatnak, mely szerint a magyar mesehagyomány az alábbi alműfajokra osztható fel (a megjelenés sorrendjében): állatmese, tündérmese, novellamese, legendamese, ostoba ördögről szóló mese, falucsúfoló, tréfás mese, hazugságmese, formulamese. A Magyar Mesekatalógus tervezésénél elfogadott volt az az elképzelés, hogy az Aarne–Thompson-féle típusrendszert kell használni. Az egyes kötetek

műfajonként jelentek meg (állatmesék, tündérmesék, legendamesék). A teljes sorozat a magyar népmesekincs mintegy felét dolgozta fel (Voigt 1993).

A mesekatalógussal kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a felállított tipológiát elsősorban az Írországtól Indiáig terjedő régióban keletkezett mesékre lehet alkalmazni, az afrikai, vagy az óceániai régió mitikus elbeszéléseire már nem igazán. A mesetípusokat sokszor korántsem kezelték egyenrangúként a gyűjtők. A 20. század elejéig például nem nagyon gyűjtöttek állatmesét, inkább a tündérmesékre fókuszáltak. Ennek háttérében állhattak olyan motivációk is, amelyek a kiadhatóság és eladhatóság szempontjai szerint szerveződtek.

A 19. század legelején nagyon alacsony presztízse volt a meséknek. A művelt réteg nem tartotta értékesnek, azt gondolták, inkább a cselédek, gyerekek olcsó szórakoztatására szolgál. Többek között a romantika hatására kezdett megváltozni az erről kialakult felfogás, mondván, hogy ez is a népi kultúra szerves része. Arany János hívta fel először a figyelmet arra, hogy az amúgy nagyon gazdag mesekincsünk a gyermekirodalom fontos forrása lehet a németből fordított didaktikus történetek helyett (Szegedi 2017).

A gyűjtések során tehát voltak olyan mesetípusok és műfajok, melyek kitüntetett szerepet kaptak, emellett a kiadások során a cenzúra és az esetleges átszerkesztések is szerepet játszottak. A cenzúra nem engedett trágár vagy szexuális tartalmú szövegvariánsokat kiadni, az átszerkesztések során pedig sokszor mesterségesen kerültek a mesékbe olyan népi kifejezések, amelyek a gyűjtött anyagban eredetileg nem voltak benne. Továbbá a mesékre jellemző motívumismétléseket ott is alkalmazták, ahol ez nem volt hangsúlyos. Így egy mesetípus lokális változatai mellett további szövegvariánsok jöttek létre a kéziratos, illetve a kiadott verziókból (Gulyás 2010). Így az, amit az utókor egy hagyományos mesekorpusznak tekint, sokszor konkrét és tudatos textualizációs eljárások eredménye. Ez fontos szempont lehet a népmese és műmese megkülönböztetésénél is.

Gulyás Judit mesekutató, a Rózsa elfelejti Ibolyát mesetípus esetében követi nyomon a szövegvariánsok kialakulását (2010). Az első nyomtatott magyar nyelvű változata egy Arany János által írt elbeszélő költemény volt, mely 1847-ben jelent meg. További változatait Arany felesége és fia adta ki, majd az I. világháború idején a Folklore Fellows által Nagyszalontán gyűjtött variánsok is megjelentek. A variánsok a Hans-Jörg Uther által az Aarne–Thompson-féle mesekatalógus megújított változatában az ATU–313-as típusba tartozik. Ebben a típusban a tartalom fontos kritériuma a mágikus menekülés és az elfeledett menyasszony története.

A Magyar Népmesekatalógus még két altípus kombinációjaként értelmezi a történetet, a 2004 előtti, az utheri változtatások nélküli Aarne–Thompson-féle tipológia alapján. A mese nagyon népszerű lehetett, tekintve, hogy 35 változatát tartják számon, és az egész magyar

nyelvterületen ismert volt (Gulyás 2010). A cselekményvázlatot vizsgálva különbségek vannak Arany János költeménye, felesége, Ercsey Julianna által ismertetett változat, és fiuk, Arany László kiadásai között.

A gyűjtött szövegek átalakítása mögött esztétikai és ideológiai megfontolások voltak. A történetek áthelyezése a szóbeliségből az írásbeliségbe már önmagában is felveti a változtatás lehetőségét, hiszen máshogy működik egy szöveg elmesélve, mint olvasva. Ebben nem látták a szöveg autentikusságának az elvesztését, mert a 19. század felfogása szerint a meséknek nincs szerzőjük, ezért átalakíthatók, amivel akár jobbakká, vagy legalábbis népszerűbbekké válhatnak. A gyűjtött anyag autentikus, realista dokumentációja helyett a népi kultúra ideális lényegének a megragadását tűzték ki célul (Gulyás 2012).

Kérdés, hogy vajon ez milyen hatással lehetett a mesetípusok alakulására. A változtatások lehettek olyan mértékűek, amelyek miatt egy gyűjtött mese típust váltott a kiadott verziójában? Feltételezhetően nem, hiszen a történetelemek jelentős mértékű megváltoztatása már egy másik mese lenne. Esetleg egy adott típus kombinálódhatott egy másikkal, de a változtatások nagy része inkább nyelvi-stilisztikai lehetett. Ennek bizonyítására azonban külön kutatásra lenne szükség.

A mesemondónak akaratlanul is bizonyos típusú mesék közül kellett választania, ha a munkára akart serkenteni, vagy elgondolkodtatni, vagy csak egyszerűen szórakoztatni. „Ha a közösség erkölcsi vétségeit akarta pellengérre állítani, a legendamesék vagy a tréfás mesék közül választott; ha vigasztalni akart és reményt adni, a varázsmesék hőseit hívta maga mellé.” (Boldizsár 2016: 179). Így a mesetípusok adott esetben jelenthetnek funkciót is, mely alapján mindegyik szolgálhat egy jól körülhatárolható célra.

Mivel a mesetípusok felállításánál fontos szerepet kap a cselekményvázlat, ezért lehetőségek olyan csoportosítások is, amelyek a szerkezet jellegét veszik figyelembe. A szerkezet egyik tulajdonsága lehet, hogy mennyire cserélhetőek az egyes elemek. Ha nagyon szilárd a szerkezet, akkor a változtatható elemek száma nagyon kevés. Ezt a típust formamesének hívják (H. Tóth 1994). Abban az esetben, ha nem a kötöttség mértéke, hanem a variációs szabadság a nagyobb, tartalommeséről beszélhetünk. A formamese ismertebb, már korábban részletezett altípusai H. Tóth felosztása szerint: mondókamese, láncmese, csalimese és végtelen mese. A tartalommesé esetében: eredetmese és varázsmese. A formamesék alkalmasak arra, hogy a hallgatóság erőteljesebben érzékelje azt, ami állandón jelen van, vagyis ismétlődik, és azt, ami változik. A szabályszerű ismétlődések miatt elvileg az ilyen mesék a végtelenségig fokozhatók (H. Tóth 1994).

A mesetípusok katalogizálása egységes nemzetközi rendszerben azért is hasznos, mert nyomon lehet követni egy típus elterjedtségét az egész európai térségben. Domokos Mariann például a Bátyjait kereső lány (ATU-451) típusának elterjedtségét vizsgálva arra jutott, hogy ez a típus egész Európában elterjedt volt, különösen Észak-, és Közép-Európában, de még Ázsiában és Észak-, valamint Közép-Amerikában sem ismeretlen. A nagy variabilitást mutató tündérmesetípusokhoz tartozik (Domokos 2019). A fordításból származó kiadások révén elterjedt újabb variánsok nyomott hagytak a hazai népmesei változatokon. A cselekmény szerkezeti elemeinek a felsorolása pedig könnyebben vizsgálhatóvá teszi a párhuzamokat különböző népek meséi között. Számos hasonlóság található például a magyar, a türk, az ujjur, a kazah és a kirgiz mesehagyomány Fehérlófia-típusában.

A mesetípusok rendszerezése arra is jó, hogy megfigyelhető legyen az egyes karakterek vagy tárgyak feltűnése. Melyik milyen típusban, milyen gyakorisággal fordul elő. Minden mesehős bejár egy sajátos utat, mely során tapasztalatot szerez és akadályokat győz le, problémákat old meg. De az, hogy mit kell megtanulnia, és hogy milyen akadályokba ütközik, mesetípusonként változik. Például a sárkányölő karakter, ahogy sok más mesehősnek is, felül kell emelkednie magán, fel kell szabadítania képességeit, hogy ura legyen a helyzetnek, és megoldjon egy a többiek számára megoldhatatlan problémát. De számos olyan főszereplő is előfordul, akik nem pozitív tulajdonsággal rendelkeznek, így első sorban önmagukat kell legyőzniük, személyiség-jellemzőiket kell átalakítaniuk.

Fontos lehet az is, hogy a szereplő férfi vagy nő, mert általában más jellegű akadályok és próbák várják őket, vagy ha hasonlóak is, alapvetően más jellegű reakció érkezik tőlük. Ezeket a különbségeket jól meg lehet figyelni azokban az esetekben, amikor az adott mesének vannak olyan variánsai, melyek közül némelyikben férfi, némelyikben pedig nő a főszereplő. Ilyen például a Hamupipőke-mesetípus (Boldizsár 2000). A női Hamupipőkét megalázások sora éri, még az esküvője előtt. Miután édesanyja meghal, az apa mostohaanyát és mostohatestvéreket hoz a házhoz, akik rendszeresen megalázzák. A lány védekezésből leplezi személyiségét még a királyfi előtt is. A férfiváltozatban a főszereplő ügyetlennek tetteti magát, mert ezt tanácsolja a táltosa. Őt az esküvő után bántják sógorai, de miután megmenti a feleségévé lett királykisasszony apját, felfedi magát. Mindkét változat arról szól, hogy a megfelelő időben kell személyiségünket megmutatni. Így a történet a türelemről szól, és arról, hogy meg kell különböztetni a fontos és a kevésbé fontos dolgokat.

A tárgyak használata szintén lényeges, hiszen a főhős általában emberi vagy tárgyi segítséget kap az akadályok legyőzéséhez. A tárgyak változatossága a tündérmesékben a legnagyobb. Vannak olyan tárgyak, melyekhez beszélni kell, hogy csináljanak valamit, és vannak olyanok,

melyeknek a birtoklása is elég a varázserő kifejtéséhez, mint például a talizmánok. A legnagyobb tudás a varázspálcához kell. Azonban a nem megérdemelt tárgyak birtoklásának kategóriája az egyik legnehezebben értelmezhető. Az Aranyhajsza, aranytoll, aranypatkó típusban található mesékben a hős tárgyakat talál (Boldizsár 1997). A talált tárgyakat saját hasznára fordítja, amelynek az a vége, hogy pórul jár, hiszen eredetileg ezek az értékek nem tartoztak hozzá.

A népmese-katalógusok mesetípusait böngészve feltűnhet, hogy mennyire keveset ismerünk belőle gyerekkorunkból. A mai emberek számára a mese alapvetően varázsmese, és nem ismerik például a horrorisztikus vagy a szexuális tartalmú meséket. „Ismerünk még valamennyi állat- és legendamesét, novellamesét, bizonyos mennyiségű tréfamesét, de ha megnézzük a Magyar Népmesekatalógust feltűnik, hogy a témaválaszték egészen más arányokban oszlik meg, és sokkal gazdagabb, mint ahogy azt a gyermekkorból származó népmeseműveltségünk alapján képzelnénk. Hihetetlenül tág témavilágot fog át, és elemeiben megjeleníti az emberiség történetkultúrájának nagy részét.” (Kárpáti 2013: 1174)

A mesék részletes kutatása és katalogizálása rámutatott arra is, hogy az országhatárok, és a nyelvi akadályok nem jelentenek problémát a mesék terjedésének. Nagyon kevés olyan típust lehet találni, ami sajátosan magyar. A Magyar Népmesekatalógusban két olyan témakört lehet találni, amin belül található olyan típus, amely nem szerepel az Aarne–Thompson-féle katalógusban. Az egyik a Krisztus-legendák, a másik a hazugságmesék. Ez utóbbiakon belül van két típus, amely csak magyar nyelvterületen létezik: Az ember nyáridőben a koponyájával töri be a jeget, hogy inni tudjon (MNK 188861), és Az ember hajánál fogva kihúzza magát a vízből (MNK 1889R) (Kárpáti 2013).

A népmese

Hazánkban a népmese több mint száz éve a gyerekirodalomhoz, illetve a folklórhoz tartozik, ez tulajdonképpen evidenciának tekintjük. Ma leginkább úgy tekintünk a népmesére, mint ’igazi’ mesére. A gyerekkönyvek piacán ugyanakkor nem nagyon találkozunk olyan új magyar népmese-gyűjteményekkel, amelyek a gyerekeknek szólnak. Megtaláljuk Benedek Elek, Illyés Gyula meséit újabb kiadásokban, átdolgozásokban, azonban ezek olyan mesekönyvek, amiket még a nagyszüleink is forgattak és a hazai népmesék alapdarabjait jelentik. Ez a korpusz rögzült és a megváltozott életvitel, életstílus miatt nem bővül. Az 1960-as évektől a gyűjthető mesék a hagyományos mesemondás ’elhalása’ miatt csak kisebb perifériás közösségekben maradt meg élő hagyományként, gyakorlatként. A hagyományos mesemondás, mint jelenség gyakorlatilag

megszűnt, illetve a népmesék kiadása beszűkült, mert nincs kapcsolat a kiadók és a gyűjtők, kutatók között. Az eddig lejegyzett több mint húszezer népmeséből csak töredéknyi tudott megjelenni, így sok olyan népmese van még, amelyet nem is ismer a magyar olvasóközönség (Gulyás, 2018).

A népmese fogalma

A mese az epikai költészet azon műfaja, amely az eposzban is jogosultan szereplő csodálatos elemet nem csak megtűri, de annyira megköveteli, hogy ilyen csodálatos elem nélkül nem is képzelhető, sőt tovább menve, a csodálatost (vagyis természetfelettit, a természet tapasztalati úton megismert rendjén kívülállót) nem is, mint ilyent, hanem mint egészen természetest tünteti fel (Katona 2006 : II.f./II.r.).

A mesében minden lehetséges: a láthatatlanná válás, a tűzön való átkelés, a kacsalábon forgó palota, a halhatatlanság, stb. Éppen ezért minden kultúrában helye van a meséknek, és kimeríthetetlen a világ mesekincse. (Katona, 2020). „A mese tulajdonképpen a gyermek szemével nézett világ.” (Komáromi, 1999).

A népmesék másik jellegzetessége, amire a szólások utalnak az, hogy valami nagyon szép jelenik meg: 'mesés', 'mesébe illő' stb.' (Magyar néprajzi lexikon, 1977) Ezen kifejezések arra utalnak, hogy valami csodás, szép történet és pozitív végkimenet található bennük.

A műmesével ellentétben a népmesében nem lehetséges minden. A népmesékben megjelenő csodák egy meghatározott rendszert alkotnak, amelyben a népmesei motívumok és elemek egyértelműen azonosíthatóak (ilyen például a hétfejű sárkány). A népmesének van egy bizonyos realizmusa, ami azt jelenti, hogy a valóságnak egyfajta különleges tükörképét adja. Megjelenik benne a magyar nép múltja, jelene, a mindennapi életük elemei, valamint az az igazságba vetett hit, miszerint minden jóra fordul. A csodás elemek azért jelentenek egyfajta zárt rendszert, mert a népi hitvilágot, népszokásokat tükrözik vissza.

A népmesék régi hitvilágában hármass felosztást tapasztalhatunk. A földi világot, amelyben a hétköznapi ember él, egy ez alatti és egy e feletti világot, amelyek hasonlítanak a földi világhoz, de tele vannak csodákkal. A világok között a varázslók, sárkányok és a különleges hősök képesek mozogni, akik segítséget kapnak, de akiket gonosz varázslatos lények akadályoznak a céljuk elérésében például: boszorkányok, sárkányok stb. (Magyar néprajz, V.)

A népmesék egy adott közösség (család, falu, tájegység, nép) szellemi kincseinek számítanak. A hagyományos közösségekben minden felnőtt tudott mesélni, de a meghatározó alkalmon csak azok meséltek, akiknek ehhez különös tehetségük volt. (Magyar néprajz, V.)

A mesemondás nemcsak az előadótól kíván erőfeszítést, hanem a hallgatótól, befogadótól is. A közlő és a befogadó együtt élvezi a történetet, ezáltal közösségalkotó szerepet is betölt a műfaj. Ebben is jelentősen különbözik a műmesétől, hiszen azt leemelhető egy könyvespolcra és magányos tevékenységben is befogadható, feldolgozható. A mesét olvasó személy kialakíthatja a saját olvasási tempóját, újra és újra elolvashatja a szöveget, visszalapozhat. A szóban elhangzó népmese hallgatása közben ilyesmire nincs lehetőség. Ott együtt kell lenni a mesélővel, a közösséggel. (Magyar néprajz, V.)

Ezen a ponton lesz érdekes az, hogy mi történik azokkal a népmesékkal, amelyek egy-egy szerző, gyűjtő által megjelennek nyomtatásban is. Az irodalmi népmesének ismerjük a szerzőjét. Az adott szerző meghatározott folklórszövegek segítségével olyan új szövegeket hoz létre, amelyek akár az eredeti mese jelentős átdolgozásai is lesznek. Az irodalmi népmesében a szerző megőrzi a mesék népies 'ízét', a szóbeliségből eredő varázst, ugyanakkor meg is szünteti ezeket. A hagyományos népmese improvizatív, megismételhetetlen jellege a tudatos szerzői szerkesztettség „áldozatává válik”. Az irodalmi népmesében minden mozzanat motivált, magyarázott, amelytől érezhetően nehézkesek, bonyolultak és körülményesekké válhatnak ezek a mesék (Boldizsár, 1999). Az irodalmi népmesékben pedig magának a szerzőnek az álláspontja, világlátása is felfedezhető, jelen van egyfajta szerzői hang, amely felismerhető.

Jelentős különbség az irodalmi népmese és a hagyományos népmese között, hogy a szerző a frivol, népies szavakat elhagyja a meséből, egyfajta cenzúrát működtet. De ugyanígy a jellegzetes tájszavakat, amiket a művelt olvasók nem ismerhetnek, szintén elhagyják. Az irodalmi népmese alkotók olyan szövegek létrehozására törekedtek, amelyek gyerekek számára befogadható, értelmezhető (Gombos, 2017).

A mesék ugyanis eredetileg nem gyerekeknek szóltak, a hallgatóság felnőttekből állt. A mesemondók élettapasztalatokat adtak át a jövő nemzedéknek. A felnőttek a történetekben rejlő üzeneteket a saját életükre vonatkoztathatták, megerősítést kaphattak belőlük, vagy felfedezhettek olyan tulajdonságokat, amelyeket meg kell szerezniük (Balázs, 2010). Az irodalmi népmesék szerzőinek célcsoportja viszont meghatározóan a gyerekközönség, a városi polgárság lett.

A népmese típusai és a műmesék

A népmeséknek számos alfaja ismert, amelyek az irodalmi népmesékben is jelen vannak. Az almfajok meghatározásának alapját az adja, hogy milyen arányban találhatók csodás és reális elemek az adott mesetípusban. A legalapvetőbb és legősibb almfaj a mitikus vagy valódi mese. A valódi mese azonban igazából egy gyűjtőfogalom, amelybe beletartoznak a tündérmesék, a varázsmesék, a hősmesék és a hiedelemmesék (Magyar néprajz, V.).

A tündérmese meghatározásának van egy szűkebb és egy tágabb értelmezése. A szűkebb értelmezés szerint a tündérmese a valódi, azaz mitikus mesék gyűjtőneve. A tündérmesének, mint valódi mesének elengedhetetlen eleme a csoda. E nélkül nem tud létrejönni a mesei szerkezet. A mesélőt és a mesehallgatót a valós, reális világból egy olyan térbe helyezi a történet, ahol működik az igazságszolgáltatás. Itt mindig győz a jószág, mindig nyernek a szegények, elnyomottak, kiszolgáltatottak. Ennek a műfajnak ez a legfontosabb feladata: megadni a sors jobbra fordulásának a reményét, azok számára, akik elesettek (Magyar néprajz, V.).

A tündérmesék terjedelmesebb mesék, mint a többi típus darabjai, de ez nem jelenti azt, hogy terjengősek. Az újabb és újabb láncszemek a történetben az új szépségek megjelenítését, az ámulatba ejtés fokozását szolgálják (Magyar néprajz, V.).

A tündérmesék egyik válfaja a hősmese, amely a népmesék legarchaikusabb rétegét jelentik. A hősmese főszereplője mindig rendelkezik valamilyen természetfeletti képességgel, előre látja az eseményeket, segítő is természetfeletti lények, s valamilyen hatalmas, világot megmentő hőstettet visz véghez. Küzdelmét mindig győzelem koronázza, még akkor is, ha a halállal kell szembenéznie. Győzelmével egy adott világ harmonikus állapotba kerül, amelynek többnyire a főhős válik az uralkodójává. Realista elemként jelenik meg, hogy – ahogy a régi korokban is zajlottak a házasságok – a hős nem szerelemből nőül meg a mese végén, hanem elnyeri jutalmul a királylány kezét, s ezáltal a király utódjává válik (Kovács, 1979).

Az irodalmi népmesék esetében a tündérmesék elveszítenek egy nagyon fontos elemet a szerzői beavatkozás következtében, ami nem más, mint a titokzatosságuk. Illyés Gyula Hetvenhét magyar népmese kötetében is ez történik, hiszen – ahogy korábban említettem – a szerzők, így Illyés is, mindent megmagyaráznak, mindent közölnek. Boldizsár Ildikó szerint emiatt Illyés meséi nehézkesek, túlbonyolítottak, Illyés mindent kimond, elmond. A mesék erősen didaktikussá válnak, ami esetlegesen ellenérzést válthat ki az olvasókban, gyerekekben (Boldizsár, 1999).

A Hetvenhét magyar népmese című kötetből Az állatok nyelvén tudó juhászról szóló meséből mutatok erre példát:

„Hát kapta a juhász, levágott egy karót, s azzal kivette a kígyót a tűzből. A kígyó elmászott egy darabon. Felemeltek ott ketten egy nagy követ. A kő alatt lyuk volt, azon lementek a föld alá, a kígyók királyához.” (Illyés, 2022 p.14)

De hogy egy mindenki által ismert tündérmesét is megvizsgáljunk, íme, egy részlet az Illyés féle Tündérszép Ilona és Árgyélus meséből:

„A holdvilág szépen világított Árgyélus királyfi arcára, már érezni kezdte, hogy az álom össze akarja a szemét húzni, szippantott hát egy kis dohányt, jól megdörzsölte a szemét, nagyokat prüsszentett. Aztán másodszor is nagyot szippantott a dohányból, még egyszer megdörzsölte a szemét. Egyszer csak halk suttogást hallott. Feltekintett, hát a feje felett tizenkét hollót látott repülni. Egyenest az almafához tartottak; a tizenharmadik holló mint vezér, elől repült. Árgyélus megkapta a tizenharmadik hollónak a lábát, s felkiáltott:

– Megvagy, tolvaj!

De midőn rátekintett, hát látja, hogy karja közt gyönyörű szép lány fekszik, arany fürtjei eltakarják szép fehér vállát.

– Ki vagy te, szép tolvaj? – kérdi a királyfi. – Soha többé el nem eresztelek!

– Én Tündérszép Ilona vagyok – mondta a szép lány –, ezek a hollók pedig a lánypajtásaim. Mulatságból minden este iderepülünk, hogy a sok aranyalmákat leszedjük. De nálad nem maradhatok, pedig megvallom, hogy te vagy, akit soha felejtene nem lehet, mert csak téged szeretlek!” (Illyés, 2022 p.109)

A részletekből látható, hogy a csodás történetek részletesen és szépen ki vannak bontva, minden mozzanat meg van magyarázva, el van mesélve. Az Árgyélus mesében csak egyetlen titok marad meg Tündérszép Ilona körül, hogy miért nem maradhat Árgyélussal. A mese későbbi részében viszont erre is fény derül. Nincs tehát titok és elhallgatás.

Arany János maga is elvetette a később Illyés által is használt módszert, azaz az irodalmi népmese alkotójának nem kell indokolnia, magyaráznia ott, ahol a népi mesemondók sem tettek, mert nem szükséges (Gulyás, 2017).

Illyés nem maga találta ki ezt a megközelítést, ő csupán a korábbi, 19. századi hagyományt követte. A 19. századi mesegyűjtők alapanyagként tekintették a folklórszövegeket, azaz erőteljesen hozzányúltak a szövegekhez. Volt, ahol különböző meseváltozatokat összedolgoztak, nyelvileg egységesítettek, hozzájuk tettek, belőlük elvettek, és szöveget díszítettek (Boldizsár,

2004). Ezért mondhatjuk azt, hogy valójában irodalmi népmesékkal, azaz műmesékkal van dolgunk, mert a szerző nem ragaszkodik a gyűjtött forráshoz, hanem szabadon dolgozza fel (Gulyás, 2017).

Illyést megelőzően Benedek Elek is élt ezzel a módszerrel, hagyománnyal. Benedek nyíltan vállalta, hogy szöveggondozást végez, sőt véleménye szerint bizonyos lejegyzett mesék rá is szorultak arra, hogy valaki 'helyreállítsa' őket. Benedek Eleket már a saját korában is megvádolták azzal, hogy ezzel tulajdonképpen hamisítást végez, hiszen nem az eredeti szövegek jelennek meg gyűjteményeiben, hanem átformált, megformált szövegek. Benedek Elek viszont nem tartotta ezt hamisításnak, sőt úgy gondolta, hogy munkájával a népmese igazi karakterét adja vissza, teremti meg (Gulyás, 2017). Emellett azt is hangsúlyozta, hogy szándékosan mellőzi azokat a meséket, amelyek meglátása szerint nem kisgyerekeknek valók. Ezek az elhagyott mesék, habár értékesek, trágárságuk, ízetlenségük vagy pedagógiai szempontból károsnak ítéltőségük miatt nem kerültek be a gyűjteményeibe. (Benedek, 1899)

„...a népmesék anyaga közkinccs minden íróra én minden egyes mesét a magam szerény meseíró talentumának segítségével írtam meg, senkinek sem stílusát, sem modorát nem utánoztam, az ízetlenségeket kidobtam, töredékes meséket – a mesemondó jogával élve – kikerekítettem s egyikbe másikba, különösen a száraz mondákba, olyan amilyen lelket is öntöttem.” (Benedek, 1899: 173–174)

A fenti idézetből is látszik, hogy tulajdonképpen Benedek Elek maga is olyan mesemondói szerepet vett fel, amely az archaikus közösségekben ismert lehetett, és a tehetséges, ügyes mesemondók sajátosságai közé tartozott. Benedek felveszi a népi mesemondó szerepét, de bizonyos tekintetben szűr is, tudatosan szerkeszt is. Benedek legjelentősebb alkotása, a Magyar mese- és mondavilág szövegei azonban a néprajzi szakfolyóiratban elmarasztalásban részesültek, mivel hamisnak titulálták őket, az átírások miatt (Gulyás, 2017).

A nemzetközi gyakorlat is hasonló volt a 19. században. A Grimm testvérek szintén alakították az általuk gyűjtött szövegeket, s meséik ugyanúgy irodalmi népmesék, mint Benedek szövegei (Gulyás, 2017), csupán a források különböznek. Emitt a népi, amott a polgári kultúra „termékei” voltak azok a történetek, amelyeket a szerzők továbbgondoltak.

Kriza János és Benedek Elek munkásságának összehasonlítása

A népköltészeti gyűjtések legelső példáit a 18. században találjuk, ugyanis ekkor indul el a hagyománymentő nemzeti mozgalom hazánkban, amelynek irodalmi ága 'irodalmi népiesség' néven rögzült a köztudatba. Az irodalom számára a népköltészet egyfajta megújulási lehetőséget is jelentett, amelyből tartalmat, stílust és formát kívánt hasznosítani, s alapvetően az volt a kiinduló nézőpont, hogy a világi irodalom fejlesztésében, kitágításában segítsen. Eleinte az érdeklődés főként a népdalok felé volt erős, azonban a 18. század végére a népmese is fókuszba került. 1789-ben a sárospataki könyvtárban már találtak népmese-gyűjteményt, amelyet Szilcz István, egy Vas megyei földbirtokos gyűjtött. Azonban a gyűjteményt megvizsgálva az derült ki, hogy a mesék német forrásból származó fordítások, tehát nem magyar népmesék. A következő fontos lejegyzett népmese Virág Pál tollából származik Mese címmel, amely mű töredékes, lehetséges, hogy fordítás, de erénye, hogy az előadásmódja népmesei. Emellett Virág Pál még 13 mesecímet említ meg naplójában. Csokonai Tempefői című művében is találhatunk népmesei forrást, ez tehát az első példa arra, hogy irodalmi alkotásban megjelenik a népköltészet (Ortutay, 1977).

A 19. században tovább fokozódott az érdeklődés a népköltészeti anyagok gyűjtése iránt. 1811-ben Kultsár István hírlapokban tett közzé felhívásokat, amelyekben a népköltészeti alkotások gyűjtésére szólít fel. A népmese-gyűjtés azonban külföldi példa hatására indult el hazánkban, nevezetesen a Grimm testvérek népmese-gyűjteménye ihlette a folyamatot. A gyűjtés is eleinte a külföldi érdeklődésnek köszönhetően indult meg. Az első magyar népmesék német nyelven jelentek meg. Gaal György *Märchen der Magyaren* című kötete 12 magyar népmesét tartalmazott német fordításban. Mi magyarok ezeket a meséket a saját nyelvünkön csak Erdélyi János *Népdalok és mondák* (1846–48) című kötetében olvashattuk először. Erdélyi János volt az, aki először komolyabban felkarolta a magyar népmeséket, s elsőként jelentette meg őket magyar nyelven (Ortutay, 1977).

Fontos megemlíteni a 19. századból Arany János munkásságát, aki a magyar népmeséket közreadó irodalmi népmese-alkotókat látta el kritikával, bírálattal. Arany a népmesékben a népi eposzok lenyomatait sejtette, és a 'népszellem epikai nyilatkozását' vélte felfedezni bennük. Éppen ezért a népmese-kiadványokban elsősorban az igazi népies hangvételt, előadásmódot kereste. Ezért így nyilatkozott:

„A jó gyűjtő mindenek felett egy tökéletes mesemondó képességeivel legyen felruházva” (Arany, 1968: 328) Ismerje a hagyományt, maga is benne éljen. Lesse el, és mindenben tudja

követni a nép hagyományos előadásmódját. Ismerje fel a nem odaillőt, és azt, mint a hagyománytól idegent távolítsa el, még akkor is, ha az ilyen változat a nép valamelyik fiától származik. Arany külön kiemeli, hogy a meséket közreadónak óvakodnia kell attól, hogy a saját ötleteit tegye bele a mesékbe, mert ezzel hamisítást követ el (Arany, 1968).

Az aranyi módszer irodalmi módszer, s nem a néprajzosok felfogását – különösen a mai felfogását, hozzáállását – tükrözi. Az irodalmi népmesék egy idealizált világot ábrázolnak, s nem azt mutatják meg, ahogyan a mesék valóban éltek a nép körében. Ráadásul a mesék variánsai a szerzői munkának köszönhetően eltűnnek (Ortutay, 1977).

Kriza János Vadrózsák című mesekötete szintén hordozza az aranyi szemléletet, ugyanakkor folytatja Erdélyi János módszerét, azaz igyekezett nem változtatni a népi szövegeken (Ortutay, 1977). Kriza János gyűjtőmunkája volt Benedek Elek munkásságának az alapja, azonban utóbbi tudatosan kigyomláta a gyermekek számára nem közölhető tartalmakat, közlésformákat. A szövegekbe erőteljesen belenyúlt, miközben a népi mesélői stílust megőrizni igyekezett. Dolgozatomban Kriza és Benedek módszerét, kapcsolatát fogom bemutatni.

Kriza János mese gyűjtése

Kriza János 1811-ben született Nagyajtán, és 1875-ben halt meg Kolozsváron. Unitárius püspök volt, aki népköltészeti anyagokat gyűjtött, költő, valamint a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, a Kisfaludy Társaságnak rendes tagja. Petőfi előtt ő volt az irodalmi népiesség legmeghatározóbb képviselője, költeményei közül jó pár folklorizálódott is. Ő maga is buzdított folklóranyag gyűjtésére, s 1863-ban saját népköltési kötete is megjelent Vadrózsák címmel, amelyben székely népköltési anyag reprezentálódik (Magyar néprajzi lexikon, 1977). A kötetet Mikó Imre anyagi támogatásával és Gyulai Pál szerkesztői segítségével jelentette meg. A kötet számos népköltészeti anyagot tartalmaz úgy, mint balladákat, népdalokat, találós kérdéseket, játékokat és népmeséket. Számára a legfontosabb műfaj a ballada volt. A gyűjtött szövegeket a nyelvjárásban élő hangalakok szerint közölte, amiért sok kritikát kapott (Magyar néprajzi lexikon, 1977). A gyűjtemény második kötete már Kriza halála után jelent meg, a püspök már nem tudta elrendezni a kötetet, így azt Gyulai Pál a maga ízlése szerint rendezte össze és adta ki 1882-ben. A második kötetben jórészt balladák és dalok jelennek meg, de Kriza gyűjtésében és kiadási terveiben álmok, mesék és népszokások is szerepeltek volna, gyűjtésének ezek is anyagai voltak (Kriza, 1911).

A Vadrózsákban összesen húsz mese található, köztük például A rest macska, a Szép Palkó, Az ördög kilenc kérdése. Van olyan mese, amelynek már a címében is megjelennek a székely nyelvjárási elemek, mint például: Megölő Istéfán, Tündér Ezzséböt, Az apám lakadalma. A mesék olvasását valóban nehezíti a nyelvjárási sajátságok megőrzése. A rest macska című mese néhány sorában meg is tapasztalhatjuk ezt:

„Egy legén megvett feleségül egy dologtalan gazdag leánt; mégpedig azt fogadta, hogy sohasem veri meg. Az éjfasszon sohasem dógozott, hanem csak járt házról házra zuvatolni s egyéb hitván dógot követni. Nem es verte meg az ura egyszer es; hanem egy reggel, mikor dologra ment, a macskához így szóllott:

– Azt poroncsolom neked, te macska, hogy míg én odaleszek, te mindent dógozz, amit kell: a házat szépen kitakarítsd, délre ételt készíts, s meg egy orsó fonalat es fonj; mett ha nem, mikor hazajövök, úgy megverlek, hogy megemlegeted!” (Kriza, 2001)

Kriza meseszövegeivel kapcsolatban azonban ennek ellenére felmerült a hitelességük megkérdőjelezése, ugyanis Kriza megbízott embereket a gyűjtésre, akik levélben küldték meg neki a lejegyzett szövegeket, ami azt a feltételezést szülte, hogy a mesék textusa két emberen való 'átfolyásuk' miatt megváltozhatott. (Igaz, ez a metódus a többi gyűjtőre is jellemző volt.) Ugyanakkor az is előfordulhatott, hogy Kriza visszaküldte a megkapott, stilizált szöveget, hogy a gyűjtő székelyesítse vissza. Erről sajnos nem maradtak fenn információk, de elképzelhető a folyamat. A Kriza-anyaggal foglalkozó szakemberek, Gyulai Pál, Kovács Ágnes és Domokos Mariann azonban a szövegeket hitelesnek tartják, habár stiláris, nyelvi hibák javítása feltételezhetően megtörtént Kriza részéről, azonban alapvetően megtartotta a kapott anyagot (Kovács, 1961).

Kriza már az 1860-es években küzdött azzal, hogy balladáinak eredetiségét megvédje, ez volt az első Vadrózsa-pör. Grozescu Julian vádolta őt azzal hamisítványnak titulálta a Kőmíves Kelemen Kriza által kiadott verzióját. A vitát egyébként Arany János nevezte el Vadrózsa-pörnek (Magyar néprajzi lexikon, 1977).

A második Vadrózsa-pör 1908-ban bontakozott ki Kriza népmeséi kapcsán, ahol szintén a mesék hitelességét kérdőjelezték meg, ezúttal Horger Antal. Horger meglátása szerint Kriza stilizált, és meglátása szerint a mesék tartalmába is belenyúlt. Két másik kutató, Erdélyi Lajos és Sebestyén Gyula szerint viszont Kriza kizárólag népnyelvi és hangtani szempontok szerint stilizált. Erdélyi és Sebestyén álláspontját igazolja Domokos Mariann azon érve, hogy Kriza egyik legismertebb mesegyűjtője, Marosi Gergely erős nyelvészeti érdeklődéssel rendelkezett,

emiatt nem volt érdeke, hogy stilizálja a szövegeket, hiszen számára is rendkívül fontosak voltak a nyelvi sajátosságok, ezt tovább erősíti, hogy Marosi az alpári megjegyzéseket, szövegrészeket sem szedte ki a lejegyzett szövegekből (Domokos, 2008).

Kriza mesegyűjteményének olvasása egy felnővekvő generációra volt hatással, s sokaknak, köztük Benedek Eleknek is egyik kedvenc mesegyűjteménye volt gyerekkorában.

Benedek Elek mesegyűjtése – kapcsolata Krizával

Benedek Elek 1859-ben született Kisbacon, s ugyanitt is halt meg 1929-ben. Már diákkorában elkezdi a néprajzi gyűjtőmunkát, s később ifjúsági irodalommal, gyermekirodalommal kezdett foglalkozni. 1900-ban ő is tagja lett a Kisfaludy Társaságnak. Fő munkássága volt, hogy a gyerekek, fiatalok számára átdolgozza a meséket, s azokat esztétikai és erkölcsi nevelésre alkalmassá tegye. Saját meséket is írt, így a hazai gyermekirodalom egyik megteremtőjének is tartjuk. Munkássága összességében inkább pedagógiai jellegű (Magyar életrajzi lexikon, 1990).

Benedek Elek népmesékkal kapcsolatos munkássága új fejezetet nyitott ebben a világban. Tevékenysége és jelentősége ma nem kérdőjeleződik meg, de a maga korában ez korántsem volt ilyen egyértelmű. Életében ugyanis rengeteg támadás érte őt a népmeséket illetően (Gulyás, 2017).

Benedek új módon közelített a népmesékhez Krizához képest. Annak ellenére, hogy gyerekként szerette ezeket a meséket, úgy látta, hogy irodalmilag, főként narrációjukat tekintve nem megfelelőek, mert Kriza elsősorban a tájnyelv megőrzésére koncentrált, nem pedig arra, hogy a mesének milyen a szerkezete, az előadásmódja, éppen ezért lélektelennek tartotta őket. Meglátása szerint attól, hogy tájnyelvi a mese, attól még nem lesz igazi népmese.

Benedek Elek Gyulai Páltól kapott megbízást, hogy a Kriza-gyűjteményt áttekintse, és kiválogassa a használható anyagokat belőle. Gyulai Páltól kapta azt a megbízást is, hogy ha olyan mesére bukkant, amely nem szerepelt a Vadrózsákban, és a szöveg olyan állapotban volt, hogy nem lehetett közölni, akkor azt írja meg, írja át. Ezt az átírást Benedek szerint nem a mesék eltorzítását, meghamisítását jelentette, hanem ő az igazi mesemondás karakterét tette beléjük, amit a gyűjtő a lejegyzéskor nem tudott beletenni (Kovács, 1961).

A már korábban emlegetett Kriza-mese, *A rest macska* Benedek Eleknél *Dolgozz, macska!* címmel jelent meg. S hogy lássuk, hogy mit is vitt végbe Benedek, íme a mese ugyanazon része Benedeknél:

„Volt egyszer egy szegény legény. Ehhez a szegény legényhez férjhez ment egy gazdag leány. Hanem mielőtt a pap elé állottak volna, a leány kikötötte, hogy ő ugyan semmit sem dolgozik. Úgyis van elég, amiből megéljenek. De ez még nem volt elég. Még azt is megfogadtatta a legénnyel, hogy soha meg nem veri. Jól van. A szegény legény mindenbe beleegyezett. Ő maga járt erdőre-mezőre. Dolgozott, kínlódott, hullatta a véres verejtéket, az éfiasszony pedig otthon ült. Mikor nem ült, járta a falut, békukkintott ide is, oda is. Tereferélt a többi asszonyokkal. Teltek-múltak a napok. Elteltek hetek, hónapok. Hallgatott a szegény legény, nem verte meg a feleségét. Hanem egyszer mégiscsak megszokallotta a felesége restségét, s reggel, mielőtt kiment a mezőre, azt mondja a macskának: - Hallod-e, te macska, amíg én a mezőn járok, szépen kiséperd a házat, főzz vacsorát, még egy orsó fonalat is fonj, mert különben úgy megverlek, hogy haláloed napjáig megemlegeted!” (Benedek, 1896)

A részlet majdnem kétszer olyan hosszú, mint Krizánál. A Benedek-szöveg sokkal könnyebben olvasható és befogadható, mint Krizáé, ami ehhez képest egy nagyon nyers változatot mutat. Ugyanakkor a Benedek-féle változat már tükrözi azt a műveltebb közönséget is, akikhez szólni kíván. A szöveg jóval részletezőbb, ad magyarázatot, leírást. Szókincsében is gazdagabb, választékosabb, mint a Kriza-verzió, s valóban lelket varázsolt bele a szerző, s őrizi a népies jelleget, még a tájszók terén is hagyott nyomott: békukkintott, éfiasszony. A szöveg előbeszéd-szerű, stílusosan kidolgozott. Tulajdonképpen itt jött létre az irodalmi népmese.

A fenti részletből is látszik az az elv, amelyet Benedek Elek vallott. A meséket irodalmivá tette, úgy, hogy népies jellegüket nem vette el. A célja az volt, hogy olyan tartalmú meséket válogasson ki, amelyek a gyerekek számára tanító jellegűek, mentesek az alpári kifejezésektől, s tartalmukban is gyerekkézbe valók. A szövegeket tehát úgy módosította, hogy a polgári illemnek megfeleljenek, ami a korban nemcsak a népmesékre vonatkozott. (Ahogyan például a János vitézből is kivették azokat a versszakokat, ami Jancsi és Iluska közelebbi kapcsolatáról számol be.) Igazából tehát a kor erkölcsi nevelői, gyermekvédői funkcióját teljesítette (Kovács, 1961).

A korabeli kritika azonban elmarasztalta Benedeket azért, mert nem tartotta meg a Kriza-féle ősi stílust, s tartalmában sem érezték megfelelőnek a történeteket. Az előadásmód homogenitása volt az egyik bírálati pont, az egységesítő narráció. Kifogásolták a mesék erőltetett székeltségét, modorossággal vádolták, illetve nehezményezték, hogy a műfaji klasszifikáció szabályait nem tartotta be, ugyanis a mesék közé mondákat is kevert.

Benedek közzétett magyarázatai alapján a mesék meghamisítására vonatkozó elmarasztalások abbamaradtak, azonban néhány évvel később néprajzi szempontból ismét elmarasztalásban

részesült a mesegyűjtő, mivel úgy gondolták, hogy a fentebb felsorolt problémák és az átdolgozások miatt a kötet nem tekinthető a magyar folklór forrásművének.

Lehet, hogy Benedek meséi túlmagyarázóak, néha didaktikusak, ennek ellenére töretlen a sikerük, s a művelt olvasóközönség számára a magyar irodalmi népmesei hang egyértelműen Benedek Eleké. Benedek Elek és Kriza János népmesékhez való viszonyában két különböző kiadási, közlési metódussal találkozhattunk. Ugyanaz a mese Benedek Elektől jóval színesebb, részletezőbb, előadásmódja fülbemászóbb, bár kétségkívül didaktikusabb is. Ugyanakkor Kriza meséinek nyersségének is megvan a szépsége, ereje.

Egy mai gyerek számára Benedek meséi természetesen sokkal befogadhatóbbak. Találhatók bennük olyan általános emberi problémák is, amelyek ma is létező jelenségek, s a gyerekek számára segíthetnek értelmezni a körülöttük lévő világot, az emberek közötti viszonyokat. Alapvető erkölcsi útmutatást, értékeket hordoznak. Ahhoz, hogy Benedek Elek közkinccsé tehesse mesegyűjteményét, nagyon jó alapot jelentettek számára Kriza meséi, valamint az a gyűjteményes anyag, amelyet „elődje” felhalmozott.

A gyermekekről való gondolkodás fejlődésében Benedek Elek munkássága mérföldkő, hiszen tudatos válogatás, szűrés, nyelvi igazítás ment végbe a tekintetben, hogy a közzétett mesék megfelelőek legyenek számukra, s ugyanakkor – Benedek szavaival élve – „lelket öntött” ezekbe a mesékbe, ami még élvezetesebbé tette a befogadást.

A Kriza-mesék értékét sem kell alábecsülnünk, hiszen azokban egy tömör, sűrített közlésformát ismerhetünk meg a magyar nyelvről, illetve ezek a székely tájnyelv 19. századi állapotának a rögzítései is. Mindenképpen értékes alkotások, ráadásul autentikusabbak a legtöbb kortárs gyűjteményhez képest.

Benedek Krizával ellentétben önmagát is mesemondónak tekintette, ennek ürügyén is feljogosítva érezte magát, hogy mint a régi mesemondók, használhassa, átformálhassa és a saját népi mesemondói stílusának megfelelően közölhesse őket. Ezt a mesemondói gyakorlatot Benedek otthonról hozta, s meséinek erőssége éppen abban áll, hogy a nyomtatott, irodalmi szöveget élőszavas mesélésnek érezhetjük (Lengyel, 1974).

Benedek Eleknek háromféle gyűjtőmódszerét ismerjük:

1. A pályája elején az emlékező módszert használta, ami azt jelentette, hogy fejben rögzítette a meghallgatott szöveget, majd leírta.
2. Füzetet használt, amelyben emlékeztető jegyzeteket készített, és leírta a mese vázát, kulcsszavakkal, kifejezésekkel, s ez alapján hozta létre az írott szöveget.
3. S legvégül maga is alkalmazta a Kriza-módszert, hogy közvetítők segítségével gyűjtött: falusi papok, tanítók mondták el neki élőszóban, vagy írták le a meséket (Lengyel, 1974).

A Benedek-gyűjtések csúcsa a Magyar mese- és mondavilág, amelynek hatása rendkívüli, és a népköltészetre magára is hatással volt, ennek köszönhetően refolklorizáció ment végbe, amelynek szép példája, hogy Benedek maga is találkozott már a gyűjtései során a saját meséivel. (Hegedűs, 2006) Ennél pedig nem kell nagyobb bizonyíték arra, hogy népmeséi az átdolgozások ellenére is autentikusak, és jelen van bennük az a népi mesélői hang, amelyben ott a lélek is.

A népmese és a műmese különbségei

Szokás ezt a két műfajt az alapján megkülönböztetni, hogy van-e szerzője az adott műnek vagy nincs. Ha nincs, akkor népmese, ha van, akkor műmese. Azonban mindenki érzi, hogy ez nem lehet elég egy definícióhoz, hiszen a népmese is valamiképpen ember által alkotott, sőt a lejegyzett, gyűjtött variáns esetében lehet ismerni a mesemondót, aki bizonyos értelemben szerző is. Ha erre koncentrálnunk, akkor nem tudunk meg semmit az esetleges esztétikai-morfológiai különbségekről, amelyeket tény, hogy nagyon nehéz felfedezni. Továbbá nyilvánvaló az is, hogy pusztán a szerzősége koncentrálni azt is jelenti, hogy ettől még nem feltétlenül tudjuk megkülönböztetni egymástól azokat a műveket, amelyeknek ismerjük a szerzőjét.

További gondot jelent a megkülönböztetés esetében, hogy a gyűjtött népmeséket gyakran textualizációs eljárásoknak vetették alá, és úgy adták közre a nyomtatott kiadásokban. Meny-nyiben számít népmesének egy olyan szöveg, amelyet egy ismert szerző átírt és kiegészített? Gombos Péter – Kovács Ágnes idézve – irodalmi népmeséknek nevezi az ilyen eseteket (2017), és számos példát hoz, amikor jelentős mértékű változtatásokat eszközöltek egyes kiadók, szerkesztők, írók. Benedek Elek nagy hatással volt a magyar meseirodalom alakulására, ugyanakkor nagyon távol állt az autentikusságtól, amikor meséket adott közre. Benedek szerint vannak (voltak) értéktelen történetek, amelyeket már a gyűjtésnél hanyagolni kell. A gyűjtött anyagokon pedig sokat változtatott, és ezt tekintette normálisnak.

Az Illyés Gyula által írt Hetvenhét magyar népmese sokáig az egyik legmeghatározóbb gyűjtemény volt hazánkban, pedig már a címe is ellentmondásos. (Hogy lehet szerzője a *népmeséknek*?) Az író saját értelmezéséhez és stilisztikai látásmódjához mérten sokat változtatott az eredeti szövegeken. A legfeltűnőbb az, hogy a cselekmény összefüggéseit és tanulságait tekintve sokkal többet mond, mint amit egy átlag népmese mondani szokott. A titokzatosság, a rejtély, és ebből fakadóan annak a megfejtése utáni vágy sokat veszít intenzitásából. Persze, ehhez hozzátartozik az is, hogy mire Illyés ilyen munkába fogott, már évszázados hagyománya volt a mesék ilyen módon való kezelésének.

Összességében kijelenthető, hogy az emberek legnagyobb része akár gyermekkorban, akár felnőttkorban, a magyar mesehagyományt egy erőteljes szűrőn keresztül tapasztalja meg, mondhatni el van zárva az eredeti népmeséktől, és inkább műmeséket olvas. Gombos Péter a következő következtetésre jut: „Mi a tanulsága mindennek? Leginkább az, hogy a népmese-műmese diszjunkció nem tartható fenn, akár morfológiai, akár eredet, szerzőség alapján csoportosítunk. Az »irodalmi népmese« műfaját muszáj elhelyeznünk ebben a fogalmi rendszerben, ha pontosan szeretnénk látni e műfajok egymáshoz való viszonyát.” (Gombos, 2017.).

Kérdés az is, hogy mennyiben tekinthetők a műmesék a népmesék egyenes ági folytatásának, és ha igen, akkor is nyilvánvaló, hogy vannak olyan műmesék, amelyek már nagyon messze távolodtak el a népmesék jellemzőitől. Boldizsár Ildikó öt szempontot állított fel, amely alapján vizsgálható, hogy melyek azok a poétikai jellemzők, amelyek minden mesében jelen vannak, és melyek azok, amelyek már eltávolítják a szöveget az eredeti funkcióitól. A következők a szempontok: 1. forma és szerkezet; 2. szerzőség (a mesemondó és a meseíró személye; 3. befogadók; 4. a csoda, mint műfajképző elem; 5. világkép, világlátás.

A forma és a szerkezet azt jelenti, hogy megpróbálunk strukturális hasonlóságokat és különbségeket keresni. A mese szerkezeti elemeinek a vizsgálata Vlagyimir Jakovlevics Propp A mese morfológiája című munkája óta komoly hagyománynak örvend. Propp egy gazdag szempontrendszer alapján azonosított a mesékben található ismétlődő elemeket, ezáltal számos sajátosságát kimutatva a műfajnak. A szerkezeti vizsgálat jó kiindulópontja az ő módszere. Ehhez képest meg lehet nézni, hogy a műmese miben hasonlít vagy különbözik. Vannak olyan motívumok, amelyek tovább élnek a műmesében, és vannak olyanok is, amelyek megjelennek ugyan, de új funkciót látnak el, a népmesékhez képest szokatlan szüzsét hoznak létre.

Boldizsár szerint szerkezeti szempontból a legfontosabb különbség, hogy a műmesék nem rendelkeznek olyan stabil struktúrával, mint a népmesék (2006). Ezt nem úgy kell érteni, hogy a népmese minden esetben következetesebb és szigorúbb szerkezettel rendelkezik, hiszen egy népmese is lehet lazább szerkesztésű, illetve a mesemondó képességeihez mérten kevésbé jól sikerült. Azonban van a népmesék motívumrendszerének egy kompozicionális-logikai törvényszerűsége, amely meghatározza, hogy mi mivel kapcsolódhat, minek mi lehet a következménye vagy tanulsága. A műmesék esetében ez nincs így.

Mivel a tündérmesék voltak a legnépszerűbbek, ezért ez volt a legnagyobb hatással a műmesékre (Boldizsár 2006), és ez az a típus, amelyen belül jól nyomon lehet követni, hogy milyen változások következtek be, miközben transzformálódott a műmesében. Boldizsár szerint három típus alakult ki. Az egyik típus a kevésbé jól sikerültek csoportja, mert a felbontás során valójában csak az eredeti mesei elemek torzultak, és nem állt össze egy koherens új szöveg (Boldizsár 2006).

A másik típus az inverz tündérmese, amely transzformálja a szerkezeti elemeket, de a motívumokat nem összefűzi, hanem önálló történetté alakítja. Ez leginkább abban nyilvánul meg, hogy a szereplők cselekedetei új elemekkel bővülnek. Az „inverz” kifejezés arra vonatkozik, hogy bizonyos jelenségek, például a csodás elemek funkciója, vagy az azokhoz kapcsolt értékrend átalakul (Boldizsár 2006). Ebbe a típusba sorolható például Lázár Ervin néhány műve, bár ezek már egy újabb műfajt – a modern mesét – reprezentálnak (Gombos 2013).

A harmadik típus az, amikor új mesei rendszer jön létre a tündérmese elemeit kombinálva. Az állandósult kapcsolatokat kisebb mértékben felbontva, azokat specializálva, szűkebb jelentésszférával felruházva, a népmeséhez strukturálisan nagyon hasonló működésmód jön létre, de saját motívumokkal. Korosztályi szempontból ez a legszabadabb, mert a gyermeki nézőpont kevésbé hangsúlyos. Ezt a csoportot specializált vagy asszimilált tündérmesének hívják (Boldizsár 2006). A műmesék tehát szerkezeti szempontból nem követik a népmeséket, vagy ha igen sajátos változatait alakítják ki, kevésbé sztereotipizálnak. Ide tartozik Andersen több története (például A kis hableány), Oscar Wilde Az önző óriása vagy épp Hoffmann meséi.

A szerzőség kérdését megvizsgálva a művek működésmódja szempontjából nem annyira az a fontos kérdés, hogy ismert-e a szerzője egy mesének vagy nem, hanem hogy miként működik a szerzői hozzáállás az egyik és a másik esetben. A népmesének zárt rendszere van ugyan, de a szigorú kombinációs szabályok mellett a mesemondó sok variánst képes létrehozni. Mondhatni, olyan nyitott művekről van szó, ami egy modern szerző műmeséjének az esetében lehetetlen, eltekintve attól, hogy az adaptációkat variánsoknak tekintenénk. A műmesék esetében nem készülnek variánsok, már csak a szerzői jogok miatt sem. Ugyanakkor nem is tudnak idomulni az adott kontextushoz, hallgatóságához úgy, mint a népmesék.

Viszont a népmese mesélője nemcsak szerkezetileg, hanem nyelvi-stilisztikai szempontból is kötöttebb, hiszen megvannak a bevett formulák, amelyeket a narratív szerkezet megfelelő pontjain alkalmazni kell. A műmese esetében sokszor az egyik fontos esztétikai teljesítmény egy új nyelvezet megalkotása, különösképpen azért, mert a modernitás emberének nyelvi tudásából már elvesztek a mesélés egykori elemei, vagy a hétköznapi nyelvhasználat átalakulása során megváltozott azok stilisztikai értéke. Ezt a hatást erősíti az is, hogy az egyre inkább vizualizálódó kultúrákban a nyelvi megoldásokkal keltett érzelmi hatás már sokat veszített intenzitásából. Ma már nehéz elképzelni, hogy a filmek, az internet és a sorozatok világában élő emberek lehet komoly érzelmi hatást gyakorolni pusztán nyelvi eszközökkel.

A népmese rendszerszerűségének hangsúlyozásakor nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a népmese előadójának személyisége is szerepet játszhatott. Attól még, hogy a kialakult szabályszerűségeket kellett alkalmaznia, saját képességeihez alakíthatta a mesét, nem beszélve az előadóművészeti tevékenységéről. A műmese írója felbontja ugyan a szerkezetet vagy a motívumrendszert, de mégis az alapokhoz nyúl vissza, és azt egészíti ki egyszeri alkalommal, tehát nem formálódhat tovább, miután kiadásra került.

A nyelvi-stilisztikai újítások pedig nem jelenthetnek akkora mozgásteret, mint mondjuk egy költő vagy regényíró esetében. Összességében nehéz megítélni, hogy kinek van nagyobb szabadsága, melyik esetben jelennek meg jobban a szerző/mesélő kompetenciái. Tehát csalókanak

tűnhet, hogy egy műmesét egy adott szerzőhöz kötünk, és attól elidegeníthetetlenként kezeljük, míg a népmese esetében – nem ismervén a szerzőt – ezzel egyáltalán nem foglalkozunk.

Ugyanakkor az alkotói módszerek különbsége nyilvánvaló. A felsoroltakon kívül fontos szempont lehet még a szóbeliség és az írásbeliség különbözőségéből fakadóan, hogy a mesemondó hallgatóságának reakcióit nyomon követheti gyakorlatilag a mesemondással egy időben, míg a meseíró nem tudja előre, hogy hallgatósága hogyan fogja fogadni az általa írt nemcsak egy mesét, hanem egy egész kötetnyit. Az írás módszereinek és eszközeinek kiválasztása pedig valószínűleg megfontoltabb, kevésbé spontán a szóbeliséghez képest. „Ha tehát a szerzőség oldaláról vizsgáljuk a »mese-e a műmese« kérdését, megállapíthatjuk, hogy a szerző ismert volta még nem speciális ismérve a műmesének, de az alkotói módszerek különbözősége szerint már elhatárolhatóak egymástól a nép- és műmesék.” (Boldizsár 2006).

Érdekes szempontot vet fel Pompör Zoltán. Szerinte a népmese és a műmese közötti lényeges különbség, hogy a műmese írója ismeri a népmesei hagyományt (Pompör 2005). Így egy hatalmas halmazból választhatja meg módszereit és eszközeit, és mindezt az olvasókhoz, saját korához igazíthatja. Az egykori mesemondó nem volt birtokában a távoli térségek történeteinek, és számos konstrukciós szabályt alkalmazhatott úgy, hogy nem volt teljesen tisztában vele, és legfőképpen azzal nem, hogy egy távoli régióban az ő általa ismert mesének lehetnek további variánsai.

Ez az időbeli elkülönülés tehát nem csupán kronológiai sorrend, mert a műmese számára hatalmas anyag áll rendelkezésére, amely hatással lehet a szerkezeti és a nyelvi-stilisztikai jelenségekre is. Továbbá a műmesének nem lehet felróni azt, hogy a népmesék további természetes generálódása és fejlődése megszűnt. Ha a műmese nem emelne át időnként elemeket a népmesékből, akkor még annyi sem reprezentálódna kulturálisan, amennyinek így sikerül.

A befogadók szempontjából is elhatárolhatunk különbségeket. A népmese felnőtteknek szólt, a műmese pedig már gyerekeknek. A népmese általában az életben előforduló problémákat tematizálja, a műmese pedig életkori sajátosságokat vesz figyelembe, de ha általános összefüggésekről beszél, akkor is a gyermeki nézőponthoz igazítja a narrációt. Ebből következik, hogy nyelviségében is a gyermeki látásmódhoz igazodik. Ez azzal a különbséggel jár, hogy a gyermek nincs motiválva arra, hogy a felnőttek világát és az élet nagy problémáit megértse, illetve felkészüljön a nehézségekre. A műmesék szeretnék meghagyni gyerekeknek a befogadót. Ebből következik, hogy olyan főszereplőket ábrázolásnak, akikkel a gyerekek könnyen tudnak azonosulni.

Sokszor elmarad a jellemfejlődés. Míg a népmesében fontos szempont, hogy a főszereplő gyakran jellembeli hiánnyal küzd, és a továbbiakban ennek következményeit követhetjük nyomon, vagy pedig az események logikája afelé halad, hogy a hiányok megszűnjenek, és a főszereplő szert tegyen azokra az erénybeli tulajdonságokra, melyek szükségesek egy adott akadály leküzdésére, vagy csak azért, hogy érettebb legyen (ilyen például a félelmet kereső ember mesetípus).

Valószínűleg a befogadók megragadásának vágya alakította ki azt a tendenciát is, hogy a műmesék főszereplői sokkal perszonalizáltabbak, a célzott befogadói rétegre vannak szabva (Pompor 2005). Adott esetben személyiségük összetettebb, vagy legalábbis realistábban van ábrázolva azért, közelebb hozza az olvasóhoz, és könnyebb legyen vele azonosulni. Sokszor esendőek, és hétköznapi hibákkal rendelkeznek, de ennek ellenére lesznek úrrá az akadályokon. Ezáltal a befogadó hitelesebbnek érzi a karaktert, és jobban bele tud helyezkedni.

A népmese és műmese csodás elemekhez fűződő viszonya is problematikus, mert nincsenek egyértelmű határvonalak. „A műmeséket vizsgáló szakirodalom nagyobb része egyetért abban, hogy a nép- és műmesék összevetésének legfontosabb kritériuma a műmese valóságvontkozásának a népmesétől eltérő jellege, a természetfölötti laicizálása, vulgarizálása, eltávolodás a vallásos-mitikus vagy mondai-epikai hitvilágtól.” (Boldizsár 2006). Ezen kritériumokról szóló konszenzus csak addig állja meg a helyét, amíg nem jelentkezik ellenpélda, amely megdönti ezeket az elhatárolásokat.

A természetfölötti vulgarizálása igaz lehet általában véve, de nem állítható nagy biztonsággal, hogy ez teljes mértékben így van. A műmesékben, főleg az elmúlt néhány évtizedben, a csodák sokszor a szórakoztatás szerepét töltik be, és különösen a filmre adaptált verziókban igaz, hogy a csodák felhasználását látványos jelenetek kidolgozására vagy poénok beiktatására használják fel. Ugyanakkor találhatunk olyan ellenpéldákat, melyekben a fantasztikum megmarad a maga sejtelmességében, megfejtetlenségében.

A vallásos-mitikus és a mondai-epikai hitvilágtól való eltávolodás már erősebb kritériumnak tűnik, de erre is találhatunk ellenpéldát. A Harry Potter-sorozat körül zajló viták egyik legfontosabb gócpontja, hogy az író, J. K. Rowling visszatért ilyen elemekhez. A történetében megtalálhatók kentaurok, óriás lények, köemberek, koboldok, sárkányok, varázserővel bíró tárgyak (kard, láthatatlanná tevő lepel), és persze a főszereplők jelentős része varázspálcát használ az akadályok leküzdéséhez, és latin nyelvű varázsigéket használ. Ugyanakkor azt sem szabad elfelejteni, hogy egy történet csodás elemek nélkül is lehet mese (lásd a novellameséket), tehát az ezzel kapcsolatos megállapítások sem lehetnek szigorú elhatárolások.

A csodához való viszony csak a konkrét motívumok elemzésével tárulhat fel, mert önmagában egy természetfölötti erővel bíró személy vagy tárgy még nem garantálja a mese fogalmi kereteit, ugyanis az is számít, hogy köztük milyen viszonyrendszer van. Ezzel kapcsolatban Boldizsár öt szempontot állít fel: 1. szereplők egymás közötti kapcsolatrendszere; 2. állatoknak szánt szerep (segítőtárs vagy tárgy); 3. mágikus tárgyak és mitikus növények használati értéke; 4. testi és szellemi értékek felismerése és alkalmazása; 5. élet és halál közötti határ meghúzása (van-e határ vagy sem) (Boldizsár 2006).

A világkép kérdése – mint ötödik összehasonlítási szempont – általában markánsabb különbséget mutat, de nehéz részleteiben utolérni, hogy miben is áll ez valójában. Közmegegyezés szerint a népmese univerzális és a komplex létezést problematizálja, míg a műmese leegyszerűsít, és inkább tipizál, és ami a legfontosabb, egyedit hoz létre. A népmese világképe nagyon gazdag és rétegzett, de többé-kevésbé érvényre jut minden népmesében. Tehát kijelenthető, hogy világképe egységes. A műmese esetében gyakorlatilag minden mű saját világot hoz létre, amelyeket nem lehet közös nevezőre hozni, általánosítani.

A műmesék heterogén világképe természetesen korjelenség is. A népmesék kialakulásának és elterjedésének idején nem véletlen, hogy a meséknek egységes világképe volt, hiszen nagyjából az azt fenntartó közösségnek is. A műmesék nem csupán az egyediségeket kereső tendenciái miatt alkotnak önálló világképet, hanem azért is, mert megváltozott a kor, a befogadói közeg, és már nincs lehetőség az Európa-szerte mindent átszövő, egységes világképpel rendelkező történetfolyamok és variánsok kialakítására. A népmese világképe lezárt, már nem változik, ezért is tűnik egységesnek, mert utólag megtalálták a közös jellemzőket. A posztmodern azonban alakulóban van és hatással van a műmesére is (Petres 2015). A vulgarizáció abban is megnyilvánul, hogy a hősök deheroizálódnak, a történetek linearitása, ahogy az irodalomban is, felbomlik, és megjelennek szintén irodalmi hatásra a nyelvjátékok (Petres 2015).

A világképhez kapcsolható a gondolkodásmód is. A népmese alapvetően dichotomikus jellegű, vagyis végletesen kétfelé osztja a világot és ezzel együtt a jellemeket. A műmese ennél összetettebb, sokszor ironizál, kritizál vagy komikus helyzeteket teremt (Petres 2015). Sokszor jelennek meg olyan esztétikai minőségek, mint a humor, a groteszk, az abszurd (Petres 2015). A népmese univerzális világképéhez hozzá tartozik, hogy nem aktualizál, a valóságot a végletekig tömöríti, ezért nincs konkretizáltsága, vagy tér-időbeli kontextusa. Ezért is lehetséges az, hogy ugyanaz a mesetípus különböző régiókban jelenhetett meg.

A műmese reagál saját korára, annak sajátos problémáira. Sok szerző kifejezetten erkölcsi felelősségnek tekinti, hogy a társadalmi problémák megjelenjenek a mesék szintjén, és mivel ezt világossá kell tenni, a konkretizálás szükséges is. Jó példa erre a klímaválság, amely sokszor

direkt módon is megjelenik. Időnként állami intézmények pályázatot írnak ki az ifjúsági irodalom bármely műfajában megalkotandó műre, kitételként, hogy megjelenjen a természetvédelem. A környezettudatos életmódra nevelést nem lehet elég hamar elkezdni, és többen úgy gondolják, hogy ezt a csodás történetekben is nagyon jól lehet szerepeltetni, ezáltal nevelő hatást kifejezni.

Végezetül meg kell említeni, hogy az elbeszélésmód szintjén is mutatkoznak különbségek, mégpedig a narratív perspektívában, amely könnyen lehet, hogy az összes eddigi jellemzővel összhangban van. A népmese alapvetően a külső szemlélő perspektíváját alkalmazza, az elbeszélő nincs jelen, független a tárgytól, kívülről irányítja a cselekményt. A műmesében nagyon gyakori az én-elbeszélés, a belső nézőpont, a szubjektív perspektíva, amely szintén az azonosulást segíti (Petres 2015).

Véleményem szerint a népmese és a műmese megkülönböztetése egyelőre egy lezár(hat)atlan folyamat. A népmese – írott változatban – zárt szövegtöredékeket jelent, már alakulóban nem lévő világot ábrázol, de tanulmányozása, feldolgozása jelenleg is zajlik. A műmese – élő, folyamatosan új darabokkal gazdagodó műfajként – pedig egy folyamatosan változásban lévő gazdag, de heterogén világ. Ráadásul egy olyan korban élünk, amikor a határátlépések, a műfaji elhatárolások megkérdőjelezése tendenciózusá vált. Természetesen a különbségtételt nem lehet megkerülni, de az anyag képlékenységevel tisztában kell lenni. A népmese és a műmese összehasonlításánál nem árt figyelembe venni azt is, hogy a műmese világában nemcsak a világszemléletben van jelen a heterogenitás, hanem azon belül is sok különböző almműfajt vagy típust lehet felállítani, akár csak a népmese esetében.

Mesék különböző korosztályok számára

A meséket többféle szempont szerint lehetséges csoportosítani, többféle nézőpontból lehet róluk beszélni. Ebben a fejezetben arról lesz szó, hogy a különböző korosztályok számára mely mesék, műmesék, népmesék a legjobbak, a legideálisabbak az érzelmi intelligencia kialakításához, fejlesztéséhez, fenntartásához, a problémamegoldó képesség fejlesztéséhez. A digitális világ kialakulása előtt a mesemondók voltak az információátadók, a mesék az információhordozók. A mesék arról tanúskodnak, hogy milyen volt az élet abban a korban, amikor kialakultak, rajtuk keresztül megismerhetjük az adott korszakok embereinek gondolkodását, a korszak történeteit, történéseit. A műfaj kordokumentum. Nyíltan vagy szimbolikus formában tartalmazzák azt a normarendszert, azt a szabályrendszert, amelyekhez az adott kor embereinek alkalmazkodniuk kellett. Ezek a történetek valójában erkölcsi útmutatók a saját életünkhöz, problémáinkhoz. A mesemondók évszázadokkal ezelőtt nem foglalkoztak azzal, hogy a mesét, a mesélésüket kik hallgatják. Mindenkinak meséltek, fiatalnak, öregnek, gyermeknek. Mire a gyermekek felnőtté váltak, a mesék által, azok segítségével tisztában voltak saját maguk érzelmeivel, gondolataival, a szűkebb és a tágabb környezetük szokásaival, az emberi kapcsolatok milyenségével. A meséknek köszönhetően szilárd erkölcsi tartással rendelkeztek. A mesék segítenek eligazodni a világunkban, saját magunkban, közösséget építenek. A mesék összefoglalják az emberi életet a születéstől a halálig.

A pszichológia a 20. században rohamos fejlődésen ment keresztül. Jean Piaget óta tudjuk, hogy a különböző életkori szakaszokra különböző gondolkodásmód, képzelet, emlékezet jellemző. Ezekhez igazodva kell meséket is választani a különböző korosztályok számára.

A csecsemőknek, a kisgyermeknek az édesanyák egyszerű énekeket énekelnek, mondókáznak velük. Egy éves kor körül már könyveket lapozgathatnak a gyermekek. A képek általában állatokat ábrázolnak, amelyeket lehet jellemezni, történeteket kitalálni róluk. Az állatmesék határozzák meg a gyermekek meséssel kapcsolatos világát 3 – 4 éves kor körül. Öt – hat éves korban a gyermekeket a varázsmesék érdeklik. A gyermekek a fejlődésük során ekkor válnak alkalmassá arra, hogy hosszabb meséket is képesek legyenek végighallgatni, ekkor alakul ki a kettős tudatuk, ekkor jön el az az időszak, amikor a mesehősökkel teljes mértékben azonosulni tudnak, és az ő élettörténeteikből ki tudják választani azokat az elemeket, amelyek segítik őket eligazodni a világban, és a saját érzelmeikben.

A hat és tíz éves gyermekeket azok a mesék kötik le elsősorban, amelyek a természeti jelenségekről, vízről, szélről, állatokról, növényekről szólnak. Ekkor ismerkednek meg az eredetmiséssel és a teremtéstörténetekkel is. Ebben a korban a gyermekek már tisztában vannak a valóság és a kitalált világ közötti különbséggel. Kiskamaszok, akiket egyre jobban érdekli, hogy kik is ők valójában.

Felső tagozatban, a 10 és 14 éves gyermekeket a közösség érdekli, az, hogy megtalálják a helyüket a saját közösségükben. Olyan meséket olvasnak és hallgatnak szívesen, amelyek a barátságról, a társas kapcsolatokról, az őszinteségről, a titoktartásról szólnak. Az életről szóló meséket kedvelik.

A középiskolásokat, a fiatal felnőtteket az a mese fogja érdekelni, amely segíti őket abban, hogy megtalálják a helyüket a világban. Számukra a legégetőbb probléma a felnőtté válás mi-kéntje. Ehhez keresnek maguknak elsősorban olyan meséket, amelyekből megküzdési stratégiákat tudnak tanulni.

Műmesék a közoktatásban

A műmesék esetében is fontos szempont, a népmesékhez hasonlóan, hogy milyen korosztállyal milyen típusú mesét ismertetünk meg. Ebben a fejezetben a különböző oktatási szinteken használt irodalmi műmesékkel foglalkozom az alapján, hogy mik az előírások a kerettantervekben, a helyi tantervekben és a tankönyvekben ezekkel kapcsolatosan.

A magyar oktatási rendszernek az a célja és feladata, hogy a családok által a gyermekeknek átadott ismereteket, viselkedési módokat kiegészítse és bővítse. A hazai oktatási rendszer a következő felépítéssel működik: bölcsőde, óvoda, általános iskola, középiskola. A felsőfokú oktatás ezekre a lépcsőfokokra épül a továbbiakban.

A magyar oktatási rendszer fent említett különböző szintjein szigorú törvényi előírások szabályozzák a tanítás és nevelés tartalmi és formai elemeit, összetevőit. Ezeket az előírásokat, szabályokat, törvényeket kell akkor is szem előtt tartanunk, amikor a népmesék helyét keressük a rendszerben.

Műmesék az óvodában

Haladjunk sorban, és vizsgáljuk meg ezeket az előírásokat a mesékre vonatkoztatva is. Az óvodák működését és az óvodapedagógusok munkáját az Óvodai nevelés országos alapprogramja határozza meg és írja elő. Ennek a pontos megnevezése: 363/2012. (XII. 17.) Kormányrendelet az Óvodai nevelés országos alapprogramjáról. (Gyors elérhetősége a következő linken található meg:

<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200363.kor>)

Ez az alapprogram pontosan meghatározza, hogy a gyermekek képességeinek, készségeinek fejlesztését milyen foglalkozások keretein belül kell megvalósítani és milyen módon. Az egyik legfontosabb feladat a gyermekek erkölcsi és értékorientált nevelése. Kiemelten kezeli a program a szocializáció kérdését, amely során meg kell tapasztalniuk a gyermekeknek az együttérzés és a segítőkészség érzését, meg kell tanulniuk, tapasztalniuk az önzetlenséget, a figyelmeséget. Ki kell alakítani a gyermekekben az önfegyelmet, az önbecsülést, az önértékelést. Meg kell tanulniuk a szabályokhoz való alkalmazkodást, a feladattudatot erősíteni kell. A gyermekeknek meg kell ismerniük szűkebb és tágabb környezetüket, annak a hagyományait, szokásait, kultúráját.

Az óvodai nevelésnek a gyermekek életkori sajátosságaiból adódó kíváncsiságára kell építeni. Az alapprogram szerint a mesék a legalkalmasabbak a gyermekek világnézetének, szemléletmódjának kialakítására, fejlesztésére.

Az óvodák a törvényi előírások alapján elkészítik a helyi nevelési terveiket, pedagógiai programjukat, az óvodapedagógusok, ezek alapján állítják össze az éves nevelési terveiket, a heti terveiket. Az óvodapedagógusok a törvényileg előírt feladatokhoz és célokhoz keresnek meséket, amelyeket a mindennapokban megismertetik a gyermekekkel. A mesék címét az éves tervekben, heti tervekben fel kell tüntetni.

Az internet világában nem tűnik nehéznek a mesék felkutatása. Pedig nem egyszerű a dolog. Igaz, nem csak a világháló segíthet a pedagógusoknak, hanem az a rengeteg szakirodalom is, ami a munkájukat támogatandó született meg. A bőség zavara jelenik meg. Minden óvoda az előírások ellenére is más és más. Más társadalmi környezetben működnek, más és más kulturális háttérű gyermekkel. Az óvodapedagógusok feladata az, hogy a szabályokhoz igazodva, mégis a helyi jellemzőket figyelembe véve válasszanak meséket a csoportjaik számára. Mindenképpen figyelniük kell a következőkre: az óvodáskorú gyermek világlátásának, gondolkodásmódjának sajátosságaira; a belső képalkotásra, mint fejlődési lehetőségre; a képzeletbeli barátokra a gyermekek életében; a gyermekkori mesekorszakokra; a minőségi időre; a mesehősökkel való azonosulásra és ellenazonosulásra kisgyermekkorban; a rezilienciára, mint rugalmas alkalmazkodóképességre; az érzelmi intelligenciára.

Az óvodában a mesélés és verselés elnevezésű foglalkozás során találkozhatnak tehát a gyermekek mesékkel, valamint az elalvás előtt. Egy – egy ügyesen megválasztott mese segíti a gyermekek világnézetének kialakítását, az esetleges érzelmi gátak felszabadítását, a közösségi szellem kialakítását.

Az óvodai nevelés és tanítás jelentősen épít a mesékre. Az is igaz, hogy a népmesék dominálnak a mesék kiválasztásakor. Amikor műmesét választ az óvodapedagógus, akkor szerencsés esetben azt veszi alapul, hogy az adott műmese milyen viszonyban áll a népmesékkal, mennyire hasonlít a szimbolikája azokéhoz; valamint azt is szem előtt tartja, hogy az adott óvodás korosztály hogyan tudja befogadni azt. A téma kiemelten fontos, valamint az, hogy hogyan tudja az adott mese a gyermek önbecsülését, önértékelését, érzelmi rugalmasságát fejleszteni. A műmeséknek is azt a célt kell szolgálniuk, hogy megismertessék a világ és önmaguk működését a gyerekekkel. A műmeséknek is fel kell oldaniuk a gyermekek félelmeit, szorongásait. Bruno Bettelheim és Ranschburg Jenő pszichológusok fontosnak tartják a helyes meseválasz-

tást a meséléshez, az adott problémák feldolgozásához (Kádár, 2012). Mindezek előtt természetesen nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a mese, a mesélés elsődleges célja az élményszerzés, a szórakoztatás.

Az óvodásoknak szóló műmeséknek is meg kell felelniük a következő meseválasztási feltételeknek: minden lehet minden, fontos az átváltozás; a gyermek csak a feltűnően eltérő dolgokat tudja megkülönböztetni, a finom átmeneteket nem; fontos az ismétlés; a veszély után mindig a megmenekülésnek a nyugalomnak kell következnie; meg kell történnie a hátránykompenzációnak, azaz annak, hogy a legkisebb is el tudja érni a céljait; a vágyaknak teljesülniük kell.

Műmesék az általános iskola alsó tagozatán

Az általános iskola alsó tagozatán a legfontosabb feladat az, hogy a gyermekek megtanuljanak készségszinten írni, olvasni, számolni. Az olvasókönyvek színesek, vidámak, tele vannak illusztrációkkal, rajzokkal. A tankönyvekben megjelenő irodalmi művekkel kapcsolatban a következő az elvárás a kerettantervekben megfogalmazottak alapján: *„Az irodalmi művek sokfélesége biztosítja kíváncsiságuk felkeltését és érdeklődésük fenntartását, önmaguk megértésének lehetőségét.”* (Magyar nyelv irodalom kerettanterv 1-4.évfolyam/2.o.) Itt is fontos feladat, hogy olyan műmesékkel ismerkedjenek meg a gyermekek, amelyek a saját önértékelésük és önbecsülésük kialakításához szükségesek.

1 és 2. évfolyamon a következő szerzők műveit javasolja a kerettanterv feldolgozásra (nem véve figyelembe a különböző témakörök szerinti megoszlást):

Szerző	Cím	
Lázár Ervin	Mese reggelre	törzsanyag
Zelk Zoltán	A három nyúl	törzsanyag
Csukás István	Sün Balázs	törzsanyag
Kormos István	Vackor az első bében	törzsanyag
Csukás István	A téli tücsök meséi A galamb, a réce, meg a rúd Az állatok vitája Ki az elébbvaló? A szegényember káposztája	kiegészítő anyag

Janikovszky Éva	válogatott művei	kiegészítő anyag
Móricz Zsigmond	válogatott művei	kiegészítő anyag
Móra Ferenc	válogatott művei	kiegészítő anyag
Lázár Ervin	válogatott művei	kiegészítő anyag
Kányádi Sándor	válogatott művei	kiegészítő anyag
Jékely Zoltán	válogatott művei	kiegészítő anyag
Fésűs Éva	válogatott művei	kiegészítő anyag
Devecsery László	válogatott művei	kiegészítő anyag

3 és 4. évfolyamon a következő szerzők műveit javasolja a kerettanterv feldolgozásra (nem véve figyelembe a különböző témakörök szerinti megoszlást):

Szerző	Cím	
Ezópus	válogatott művei	törzsanyag
La Fontaine	válogatott művei	törzsanyag
Romhányi József	válogatott művei	törzsanyag
Rákos Sándor	válogatott művei	törzsanyag
Tordon Ákos	válogatott művei	törzsanyag
Lázár Ervin	válogatott művei	törzsanyag
Csukás István	válogatott művei	törzsanyag
Lázár Ervin	válogatott művei	törzsanyag
Pilinszky János	válogatott művei	törzsanyag
Berze Nagy János	válogatott művei	törzsanyag
Kányádi Sándor	válogatott művei	törzsanyag
Lázár Ervin	válogatott művei	törzsanyag
Móra Ferenc	válogatott művei	törzsanyag
Gaál Mózes	válogatott művei	törzsanyag

A gyermekek négy – öt éves korukban még beleélik magukat a mesékbe, a kettős tudat jellemző rájuk (Kádár, 2019), hisznek a csodában. 9 – 10 éves korukban arra kíváncsiak, hogy mi van körülöttük, az intenzív valóságra kíváncsiak (Kádár, 2019). Ez azzal jár, hogy a fantázia-világuk beszűkül. A 10-11 éves kor vízválasztó a gyermekek fejlődésében a mesékkel kapcsolatosan. Ekkor már csak azt hiszik el, amit hitelesnek találnak, csak a valóságos dolgok érdeklik

őket. Minél idősebb a gyermek, annál kevésbé hisz a csodákban. És itt kapnak a műmesék fontos szerepet, hiszen azokban, a definíciója szerint is, kevesebb a csoda, mint a népmesékben. A mesehősök elvesztik a nagyságukat, a hétköznapi emberek számítanak a maguk hétköznapi életükkel. A hétköznapi élet a műmesékben segítenek a gyermekeknek megélniük a maguk örömeit és bánatait. Ha ebben az életkorban meséket írunk a gyermekekkel, akkor azok élettörténeteket fogalmaznak meg.

Összességében, alsó tagozaton sok műmesét ismernek meg a gyermekek az életkorukhoz igazítva azok témáját és formáját. Az olvasás örömét is megszerethetik ezeken keresztül.

Műmesék az általános iskola felső tagozatán

Az általános iskola felső tagozatán a gyermekek a különböző tudományágak alapkészségeit, képességeit sajátítják el. Irodalomórákon ismerkednek meg további műmesékkel

5 és 6. évfolyamon a következő szerzők műveit javasolja a kerettanterv feldolgozásra az irodalmi műmesék témakörén belül (nem véve figyelembe a különböző témakörök szerinti megoszlást): Móra Ferenc, Nemes Nagy Ágnes, Lázár Ervin. 7. és 8. osztályban: Móricz Zsigmond, Lázár Ervin.

Az alsó tagozathoz képest nagyon kevés műmesével ismerkednek meg a tanulók felső tagozaton. Ennek oka az lehet, hogy az irodalomelméleti ismereteiket alaposan bővítik e négy év alatt. Számos műfajjal, művel ismerkednek meg, rengeteg verset tanulnak. A heti két órába szinte bele sem fér ez a rengeteg új anyag.

A 2020-ban megújított NAT szerint vizsgáltam a kerettanterveket, és azt állapítottam meg, hogy az irodalmi kánon szerzőivel ismerkednek a tanulók általános iskolában. A pedagógus rugalmasságától, olvasottságától, kreativitásától függhet az, hogy milyen egyéb műmesét ismert meg a tanítványaival.

Műmesék a középfokú oktatásban

Amikor a középiskolai tananyagot elemeztem, akkor a gimnáziumi kerettanterveket vettem vizsgáltam. A gimnáziumi kerettanterv a következőket fogalmazza meg a tárgyalt témával kapcsolatosan: „*olvasó emberekké neveljük őket, akik többféle olvasási és értelmezési technikákkal rendelkeznek, az általuk olvasott szövegeket képesek mérlegelve végiggondolni.*” (Magyar nyelv és irodalom kerettanterv 9–12. évfolyam./2.o.) A kerettanterv azt fogalmazza meg, hogy

a tanulóknak elsősorban a szókincsét, a kifejezőkészségét kell fejleszteni azáltal, hogy megtanulják a különböző elemzési stratégiákat, irodalomtörténeti, művészettörténeti ismereteiket bővítik. Fontos, hogy a gondolataikat írásban és szóban is a lehető legkifejezőbb módon tudják megfogalmazni. Azt lehet kiolvasni a kerettantervből, hogy elsősorban a logikus gondolkodás segítése a fő cél.

Középiskolában heti 2 órát jelentenek az irodalom órák, Ekkor a fiatalok az irodalomtörténettel foglalkoznak. Ebben az életszakaszban az osztályfőnököknek van kiemelt szerepük, hiszen az esetleges problémákat, érzéseket osztályfőnöki órákon műmeséken keresztül dolgozhatják fel a gyerekekkel.

Amikor végignézzük a középiskolai tanterveket, azt kell látni, hogy a műmesékkal nem foglalkozik. Megtanítja a középiskolásoknak a világirodalmat, az európai irodalmat, a magyar irodalmat, rengeteg memoritert taníttat, műfajokat ismertet. De műmeséket nem.

Műmesék középiskolásoknak és felnőtteknek

Az információk, az emberek közötti kommunikáció segítségével terjed. Valós történetekről kezdenek beszélni az emberek, de a sokadik híráradás után ezek a történések érdekes, személyes színezeteket kapnak. Hosszú idő után mesévé válnak. Olyan mesévé, amelynek valós az alapja. Évszázadok múlva a mesék révén olyan történetekről szólna a mesék, amelyek korábban ténylegesen megtörténtek.

A Grimm - testvérek meséi után kutatva a szakemberek megállapították, hogy ezeknek a meséknek is van valóságos alapja. A Grimm fivérek levéltárakban kutakodtak, bírósági periratokat olvastak, és az ott megtalált eredetileg valóságos történetekből alakultak ki az ő meséik. Mit üzennek ezek a mai ember számára? Ne menj egyedül az erdőbe, mert baj érhet = Piroska és a farkas. Foglalkozz akkor is a családotban lévő gyermekekkel tisztességesen, ha azok nem is a saját gyermekeid = Jancsi és Juliska. Ne legyen titkos életed, mert annak nem lesz jó vége = A széttáncolt cipők. „Szeretjük a meséket. Gyerekkorunk legszebb óráit hozzák vissza. Csak a mese, az örök mese révén érezhetjük azt, hogy kitágul a világ, és helye van benne mindennek, a jónak, rossznak, szörnyűnek, csodálatosnak.” (Grimm 1989) Ez az idézet egy könyvborítón található. A Magvető Könyvkiadó ezzel a néhány gondolattal ajánlja az olvasói számára, a kiadó saját gondozásában megjelent Grimm – meséit. A kötet pontos címe: Gyermek-, és családi mesék. Már a cím is arra utal, hogy a mesék nem csak a gyerekeknek szólnak.

Azt már korábban bemutatta a dolgozat, hogy a régi mesemondók mindenkinek meséltek: gyerekeknek és felnőtteknek egyaránt. Arról is volt már szó, hogy minden korosztályhoz tudunk meséket rendelni. A gyerekeket, felnőtteket más – más mesék kötnek le, annak függvényében, hogy azok hol tartanak a felnőtté válásuk folyamatában. Ez a fejezet azt mutatja be, hogy a középiskolások és felnőttek hogyan és milyen módon találkoznak mesékkel, és általában milyen mesék kötik le őket.

A mesék élni tanítanak. A középiskolás korosztály a tanulmányai végzése mellett élni is tanul. Keresik a 14 év felettiek a helyüket a világban, építik a társas kapcsolataikat, ismerkednek a társadalmi intervenciós lehetőségeikkel, be akarnak illeszkedni az őket körülvevő világba, alakítják a saját gondolataikat, érzelmeiket. Ez nehéz belső munka. Ebben segíthetnek a mesék. Korábban már azt is megfogalmazta a dolgozat, hogy a kerettantervek és a helyi tantervek nem sok lehetőséget kínálnak a pedagógusoknak arra, hogy mesékkel, műmesékkel ismerkedtessék meg a fiatalokat. Amikor a tanulmányaik során műmesékkel találkoznak, akkor tulajdonképpen annak a műfaji sajátosságait tanulják meg. Hol és mikor találkoznak a fiatalok akkor a műmesékkel, vagy egyáltalán a mesékkel, amelyek segítenek nekik az életben való eligazodásban akár direkt, akár indirekt módon teszik is azt? A következő lehetőségek vannak: a családban, ha vannak kistestvérek, vagy kisebb unokatestvérek, kreatív módon felépített és megszervezett osztályfőnöki órákon, esetleg versenyekre való felkészülés során. Ez a korosztály sokféle területen próbálgatja önmagát. Az írással foglalkozó fiatalok saját maguk is írhatnak meséket. Írni csak arról lehet, ami már megtörtént velünk. Hogy a személyes történeteket milyen módon táálja az író, az az ő írói szabadságán múlik. A személyes történetek megismerésekor a korosztály többi tagja tanul belőle.

Újfajta kezdeményezés Magyarországon a Boldogságóra program. A programban részt vevő óvodák, általános iskolák és középiskolák a pozitív pszichológia alapjaira építve tanítják meg a gyermekeket és a fiatalokat a problémamegoldó gondolkodásra, a nézőpontok megváltoztatására, a különböző események, történetek többféle szempontból való megvizsgálására. Középiskolákban a Boldogságórákat az osztályfőnöki órákon lehet elsősorban megvalósítani. Mi történik ekkor? Egy történetből, meséből, műmeséből kiindulva, az élménypedagógia és a drámapedagógia módszereit felhasználva dolgozzák fel a fiatalok a következő témaköröket: megbocsátás, jó cselekedetek, pesszimizmus és optimizmus közötti különbségek, a hálás gondolkodás pozitív hatásai. Az órák olyan készségeket fejlesztenek és olyan képességeket alakítanak ki, amelyek segítenek megtanulni élni. Az óra elején elhangzott történeteken keresztül történik meg a fejlesztés. Egy jól megválasztott mese és a hozzá kapcsolódó gyakorlatok flow állapotba

tudja hozni a fiatalokat. A Boldogságóra program által kiadott kézikönyvekben számos ilyen történet, mese található.

Korábban kiemelte a dolgozat a kommunikáció fontosságát. Beszéljünk egymással! Meséljünk magunkról! Tanulni abból tudunk, amit hitelesen előadnak nekünk! Még akkor is, ha ez metaforákon, hasonlatokon és allegorikusan történik is meg. A családok esetében ezt azt jelenti, hogy teremtsük meg azokat a helyzeteket, amikor tudunk egymással beszélgetni, akár irányítottan, akár kötetlenül. Családon belül ez minden korosztályra vonatkozik. A családi történetek arra adnak mintát, hogy különböző élethelyzetekben hogyan érdemes dönteni és viselkedni. A családi történeteket modern művészeknek is tekinthetjük, ugyanúgy, mint a napjainkban divatos stand up – kat. Mi történik ekkor? Humoros formában tanulnak az emberek. Ezeken az előadásokon saját élethelyzeteket mondanak el a humoristák a maguk stílusában. Az már köztudott és elfogadott, hogy a humor sok mindenben átsegíti az embereket. A humoristák olyanok, mint régen voltak a mesemondók. A maguk módján hívják fel a figyelmet az ember közötti interakciókra.

Felnőttek esetében speciális helyzet az, ha valaki szereti a színjátszást. Különböző improvizációs társaságok léteznek, ahová, ha elmegyünk, saját magunk, közösségben dolgozhatunk fel különböző élethelyzeteket a „mintha” világában. Még speciálisabb helyzet az, ha pszichodráma foglalkozásokon veszünk részt. Ezeknek a foglalkozásoknak is a művészek szolgáltatják az alapot. Hiszen a művészekben nincsenek csodás elemek, csak maga a valóság.

Műmesék feldolgozásának lehetőségei óvodákban, általános iskolákban és középiskolákban

Az előző fejezetek tanulsága az volt számomra, hogy az óvodák kivételével az oktatási intézmények nem helyeznek nagy hangsúlyt az irodalmi műmesékre.

Hogyan lehet azonban mégis vonzóvá tenni őket? Például a feldolgozás módjával. A drámapedagógia eszköztára, játék-, és gyakorlatgyűjteményei remek lehetőségeket adnak arra, hogy az irodalmi műmesékkal megismertessük a gyermekeket és fiatalokat, úgy, hogy közben azok érzelmi intelligenciáját, önbecsülését és önértékelését is fejlesszük. A feldolgozás során szerzett élmények motiválják a gyerekeket arra, hogy még több műmesével megismerkedjenek.

A drámapedagógia módszereit nem csak drámapedagógusok tudják alkalmazni. Egyszerűbb játékokat és gyakorlatokat a mesék feldolgozása során mindenki tud használni.

Az egyik legismertebb drámapedagógiai feladatgyűjtemény megalkotása Gabnai Katalin nevéhez fűződik, ő nemcsak a módszertanát dolgozta ki a drámapedagógiának, de őt tekinthetjük a drámapedagógia magyarországi megteremtőjének is. Gabnai Katalin mellett Kaposi László módszertani füzetei is sokat segítenek azoknak, akik megpróbálkoznak azzal, hogy kreatívan, mégis hatékonyan dolgozzanak fel egy műmesét.

Összegzés

„Csak kétféleképpen élheted az életed. Vagy abban hiszel, hogy semmi sem varázslat. Vagy pedig abban, hogy a világon minden varázslat.”

(Albert Einstein)

A mesekutatók, a mesékkel foglalkozó szakemberek azt vallják, hogy a mesék, legyenek azok népmesék vagy műmesék, élni tanítanak. Ezek a gondolatok jelennek meg folyamatosan Bol-dizsár Ildikó és Kádár Annamária írásaiban is, akik napjainkban a mesék pedagógiai, pszicho-lógiai hatásait vizsgálják.

A mesékkel a gyermekek először a családjaikban találkoznak. A családok, az édesanyák, az édesapák, a nagyszülők feladata az, hogy megtanítsák a gyermekeknek azokat az ismereteket, viselkedési módokat, amelyek ahhoz szükségesek, hogy azok be tudjanak illeszkedni a társa-dalomba, a kisebb és nagyobb közösségekbe. Így a gyermekek meséket is először a családjai-kól hallanak. Az egy másik dolgozat témája lehetne, hogy ez az állítás napjainkban mennyire állja meg a helyét. Mennyit mesélnek ma a szülők a gyermekeknek? Csak bízni tudunk abban, hogy: eleget.

Az élet korforgása figyelhető mega meséken keresztül. Minél több mesét ismerünk meg gyer-meckorunkban, annál többet tudunk felnőtt korunkban átadni az utódainknak. Minél több mesét ismerünk, annál tudatosabban tudjuk élni az életünket, annál gazdagabb az érzelmi életünk an-nál céltudatosabbak vagyunk.

Az írni, olvasni nem tudó egyszerű emberek kultúrájában a népköltészet jelentette a kultúrát, amellyel saját élettörténeteiket, az őket körülvevő világot magyarázták meg, dolgozták fel. En-nek egyik legfontosabb műfaja a népmese volt, amelynek számos válfaja létezik, de amelyből a legjelentősebbek terjedelmüket tekintve is a tündérmesék, amelyeknek alapeleme a csoda.

A népmeséket a 19. században kezdték a gyűjtők lejegyezni, illetve könyv formájában meg-jelentetni. Az első gyűjtések közlése után nem sokkal hazánkban is megjelent egy új műfaj – a népmeséket átdolgozó, feldolgozó szerzők irodalmi népmeséket hoztak létre. Illyés Gyula és Benedek Elek az irodalmi népmeséivel kimondottan gyerekeket célzott meg, ami azért fontos, mert a népmesék hajdanán a felnőttek műfaja volt. Ahhoz, hogy a 19–20. században gyerekek elé kerülhessenek a népmesék, szerzői beavatkozásokra volt szükség. Illyés és Benedek korá-ban sokan a népmesék meghamisításának tekintették az így megszületett irodalmi népmeséket, ma már nem gondoljuk ezeket hamisítványoknak, talán helyükön kezeljük e műveket is.

Összességében az irodalmi népmese lehetséges helyéről az oktatásban azt gondolom, hogy minél magasabb fokon vesz részt a gyermek vagy fiatal a magyar oktatási rendszerben, annál kevesebb (mű)mesével találkozik. A mesék létrejöttének oka veszett el a világunkból: az egymástól való tanulás. Mert nem csak műmesével találkozik kevesebbszer, de népmesét sem ajánl fel neki a rendszer. Mi lehetne a megoldás? Azt gondolom, hogy a pedagógusok elhivatottsága, szakmaszeretete, kreativitása lehet a problémára a megoldás. Ha minden pedagógus szán időt arra az óra valamelyik részében, hogy motiválja a gyerekeket az olvasásra, jó (mű)meséket kínáljon fel nekik, akkor a rendszer hibája orvosolható lehet.

Irodalomjegyzék

- Bagdi Bella (2022): Ez vagyok én!; Budapest, Mental Focus Kiadó
- Bagdi Bella (2017): Boldogságóra kézikönyv, 6–10 éves gyermekeknek, Budapest: Mental Focus Kiadó
- Bajzátth Mária: Mesefoglalkozások gyűjteménye 1. : Pedagógusoknak, Kolibri gyermekkönyvkiadó, 2015.
- Bajzátth Mária: Mi a Népmesekincstár mesepedagógia? [online] Forrás: <https://mese.mesepedagogia.hu> Letöltés: 2022. 08. 07.
- Balázs Eszter Anna (2010): Mesét mindenkinek! In: Boldizsár Ildikó: Meseterápia, Magvető Könyvkiadó, Budapest: 368.o.
- Benedek Elek (1896): Magyar mese- és mondavilág – Dolgozz, macska! Forrás: <https://mek.oszk.hu/04800/04833/04833.htm#73> Letöltés: 2022. 08. 09.
- Benedek Elek (1899): Még egyszer: az irodalmi tisztességről, Magyar Kritika II. 12. 173-174.p.
- Boldizsár Ildikó (1997): Mágikus tárgyak és csodás növények. Új Forrás, 1997(10), 11–26. p.
- Boldizsár Ildikó (1999): A népmese. In: Komáromi Gabriella (szerk.): Gyermekirodalom. Bp.: Helikon, 1999. 81. p.
- Boldizsár Ildikó (2000): Férfiak a mesékben. Napút, 2000(3), 58–62. p.
- Boldizsár Ildikó (2004): Mesepoétika. Bp.: Akadémiai Kiadó, 75. p.
- Boldizsár Ildikó (2006): Mese-e a műmese? In: Szemerkeny Ágnes (szerk.): Folklór és irodalom – Folklór a magyar művelődéstörténetben. Akadémiai Kiadó Zrt., Budapest: 440. p., 355–361. p.
- Boldizsár Ildikó (2016): A teremtő képzelet szerepe a mesékben. Helikon 2016(2). 173–180. p.
- Boldizsár Ildikó: Meseterápia, Budapest: Magvető Kiadó, 2017.
- Csíkszentmihályi Mihály (2019): Flow, az áramlat, a tökéletes élmény pszichológiája, Budapest: akadémiai Kiadó
- Domokos Mariann (2008): Mesemondók és mesegyűjtők a 19. században: Marosi Gergely és mesélői. 242–278. p. In: Gulyás Judit (szerk.): Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklórról. Bp.: ELTE BTK Folklóre Tanszék

- Domokos Mariann (2019): A Bátyjait kereső lány típus (ATU 451) a 19. századi populáris olvasmányokban és a szóbeliségben. In: ETHNO-LORE: A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve. 303–333. p.
- Gabnai Katalin (1999): Drámajátékok, Budapest: Műszaki Könyvkiadó
- Gombos Péter (2013): Merre tart a mese? : A modern mese anatómiája. In: Uő: Dobj el mindent, és olvass! Bp.: Pont Kiadó, 24–30. p.
- Gombos Péter (2017): A 19. századi magyar mesegyűjtők és az irodalmi népmese. Könyv, könyvtár, könyvtáros, 2017(11), 46–52.
- Jacob és Wilhelm Grimm (1989): Gyermek-, és családi mesék, Magvető Könyvkiadó, Budapest
- Gulyás Judit (é. n.): Hitelesség, hamisítás, textualizáció : A Benedek Elek meséi kapcsán kialakult vita. In Benedek Katalin (szerk.): A népköltészet terített asztalánál. Benedek Elek emlékülés 2009. december 4–5. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézete, 25–46. p.
- Gulyás Judit (2010): Szövegalakítási eljárások a népmese kiadás során. A „rózsa elfelejti ibolyát” mesetípus nagyszalontai kéziratos és kiadott variánsai. In: Szemerényi Ágnes (szerk.): Folklór és nyelv. Akadémiai Kiadó, Budapest: 570 p., 313–334. p.
- Gulyás Judit (2012): A magyar történeti mesekutatás. Ethnographia, 2012(4), 317–343. p.
- Gulyás Judit (2018): Népmese és gyerekirodalom : „...kézifékes fordulást is tud”. Tanulmányok a legújabb magyar gyerekirodalomról. Szerk. Hansági Ágnes – Hermann Zoltán – Mészáros Márton – Szekeres Nikolett Balatonfüred: Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2018.
- Hegedűs Imre János (2006): Benedek Elek. Monográfia. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda
- Horváth Izabella (1994): A Fehérlófia mesetípus szerkezeti párhuzamai a magyar és a török népmesékben. Kapu, 1994(8), 28-31. p.
- H. Tóth István (1994): A mese sokszínű világa. Módszertani közlemények, 1994 (2), 69–73. p.
- Katona Lajos: Folklór-Kalendárium, Budapest : Neumann Kht., 2006.
- Kádár Annamária: Mesepszichológia gyakorlatban, Budapest: Kulcslyuk Kiadó, 2017.
- Kárpáti P. (2013): A túlvilágon túl (I). Holmi, 2013(9), 1171–1190. p.

- Kenyeres Ágnes (szerk.) (1990): Magyar életrajzi lexikon - Benedek Elek Forrás: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/b-74700/benedek-elek-74AD3/> Letöltés: 2022. 08. 09.
- Kovács Ágnes (1961): Benedek Elek és a magyar népmesekutatás. *Etnographia*, 1961, 72. évf. 3. sz. 430–443. p.
- Kriza János (2001): Vadrózsák – A rest macska <https://mek.oszk.hu/06100/06191/html/vadrozsa036001/vadrozsa036001.html> Letöltés: 2022. 08. 09.
 - Kriza János Forrás: <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-950.html> Letöltés: 2022. 08. 09. Vadrózsa-pör Forrás: <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/5-1100.html> Letöltés: 2022. 08. 09.
- Lengyel Dénes (1974): Benedek Elek. Bp.: Gondolat
- Magyar nyelv és irodalom kerettanterv 9–12. évfolyam https://www.oktatas.hu/koznevelas/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_gimn_9_12_evf (Utolsó letöltés: 2023. 02. 09.)
- Magyar nyelv és irodalom kerettanterv 5–8. évfolyam https://www.oktatas.hu/koznevelas/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_alt_isk_5_8 (Utolsó letöltés: 2023. 02. 09.)
- Magyar nyelv és irodalom kerettanterv 1–4. évfolyam https://www.oktatas.hu/koznevelas/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_alt_isk_1_4_evf/ (Utolsó letöltés: 2023. 02. 09.)
- Petres Csizmadia Gabriella (2015): Fejezetek a gyermek- és ifjúsági irodalomból. [disszertáció] Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, 256. p.
- Pompor Zoltán (2005): „Mindenből mesét csinállok...” (Bevezetés Lázár Ervin meseátalakító módszerébe). *Hitel*, 2005(3), 95–104. p.
- Propp, Vlagyimir Jakovlevics (2005): A mese morfológiája. Bp.: Osiris Kiadó, 222. p.
- Ortutay Gyula (szerk.) (1977): Magyar néprajzi lexikon – népmese címszó Forrás: <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/3-2142.html> Letöltés: 2022. 08. 06.
- Szegedi I. (2017): Mesetudomány. *Innotéka*, 2017(10). [online]
<URL: <https://www.innoteka.hu/cikk/mesetudomany.1568.html> (2022. június).
- Voigt Vilmos (1993): Az új magyar népmesekatalógus kérdései. *Etnographia* 1993(1), 171–180. p.

- Zilahi Józsefné: Mese-vers az óvodában. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 1998. 48. p.
- Zilahi Józsefné: Mese-vers az óvodában. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 1998.
- Zóka Katalin: A meseválasztás kérdései az óvodában

<https://folyoiratok.oh.gov.hu/konyv-es-nevelés/a-mesevalasztas-kerdesei-az-ovodaban>

(Utolsó letöltés: 2023. 02. 19.)

NYILATKOZAT

Alulírott CSIZMADIA MARGIT, a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, KAROSVÁRI Campus, NEVELESTUDOMÁNY MSc szak nappali/levelező* tagozat végzős hallgatója nyilatkozom, hogy a dolgozat saját munkám, melynek elkészítése során a felhasznált irodalmat korrekt módon, a jogi és etikai szabályok betartásával kezeltem. Hozzájárulok ahhoz, hogy Záródolgozatom/Szakdolgozatom/Diplomadolgozatom egyoldalas összefoglalója felkerüljön az Egyetem honlapjára és hogy a digitális verzióban (pdf formátumban) leadott dolgozatom elérhető legyen a témát vezető Tanszéken/Intézetben, illetve az Egyetem központi nyilvántartásában, a jogi és etikai szabályok teljes körű betartása mellett.

A dolgozat állam- vagy szolgálati titkot tartalmaz: igen nem*

Kelt: 2023. év 04. hó 24. nap

Csizmadia Margit
Hallgató

NYILATKOZAT

A dolgozat készítőjének konzulense nyilatkozom arról, hogy a Záródolgozatom/Szakdolgozatom/Diplomadolgozatom/Portfóliót áttekintettem, a hallgatót az irodalmi források korrekt kezelésének követelményeiről, jogi és etikai szabályairól tájékoztattam.

A Záródolgozatom/Szakdolgozatom/Diplomadolgozatom/Portfóliót záróvizsgán történő védésre javaslom / nem javaslom*.

A dolgozat állam- vagy szolgálati titkot tartalmaz: igen nem*

Kelt: 2023. év 04. hó 24. nap

[Signature]
Belső konzulens

*Kérjük a megfelelő aláírni!